

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

प२७

ओनलाईन

वर्ष : ५

स्थापना वर्ष : १९६०

मे : २०११

अंक : ११

: परामर्शनसमिति :

भगवतीकुमार शर्मा प्रमुખ
रतिलाळ बोरीसागर मध्यस्थ समितिना वरिष्ठ सल्य
प्रफुल्ल रावल प्रकाशन मंत्री

: तंत्री :

योगेश जोषी

: सळतंत्री :

मोडन परमार

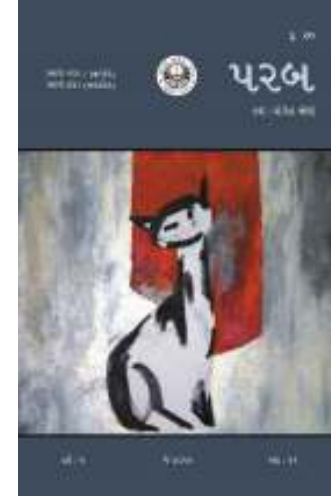
गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी ज्ञानपीठ m क. ला. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धन(भवन, आश्रम मार्ग,
'टाईम्स' पाण, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन अने ईकस : २६ ५८७८४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

(पर७ ओनलाईन)

अ नु क म

परिषद-प्रमुખनो पत्र

लोकसाहित्यनी उपकारकता • भगवतीकुमार शर्मा

कविता

तो कळो • कानज पटेल, सूर्यना प्रकाश नीरे • प्रवीण दरज, कविना
मृत्यु पर यमराजानो आदेश • उर्वीश वसावडा, सुभ विशे • पीयूष
ठक्कर

विवेचन

मारा समकालीन कवि शून्य पालनपुरी • यिनु मोदी

आस्वाद

गांधीजनी प्रिय गजल... आपनी यादी • राजेश व्यास 'मिस्कीन'

समीक्षा/ग्रंथावलोकन

अजरामर गीरना सामर्थ्य अने संबंघनी कथा • डिशोर व्यास

परिषदवृत्त

संकलन : भरत साधु

साहित्यवृत्त

संकलन : ठतुभाई कुरकुटिया

पत्रसेतु

भगवतीकुमार शर्मा, मडेन्द्र मेघाणी, प्रज्ञा पटेल

आवरणचित्र

शिवानी पटेल

(પરબ પ્રકાશન)

અ નુ ક મ

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર	લોકસાહિત્યની ઉપકારકતા • ભગવતીકુમાર શર્મા 4
કવિતા	તો કહો • કાનજી પટેલ 6, બેની વીરા • કાનજી પટેલ 6, ડુંગરની વાટે • કાનજી પટેલ 6, પાંખ ફેલાઈ • કાનજી પટેલ 6, સૂર્યના પ્રકાશ નીચે • પ્રવીણ દરજી 7, કવિના મૃત્યુ પર યમરાજાનો આદેશ • ઉર્વીશ વસાવડા 7, સુખ વિશે • પીયૂષ ઠક્કર 8, પંથવછોયું • જગદીશ ધનેશ્વર ભટ્ટ 9, હલેસું હાથમાં લઈ... • દિનેશ ડોંગરે 'નાદાન' 9
વાર્તા	બે જૂઠાલાલ વચ્ચેની એક મહાસંઘર્ષકથા • બહાદુરભાઈ જ. વાંક 10
નિબંધ	જિવાયેલી સમજણ : કુંવરમા • મનસુખ સલ્વા 16
પુરસ્કાર-પ્રતિભાવ	'છાવણી'ની રચના : યથાર્થની આરપાર • ધીરેન્દ્ર મહેતા 21
વિવેચન	મારા સમકાલીન કવિ શૂન્ય પાલનપુરી • ચિનુ મોદી 25, વૈખરીની વાર્તા • પરેશ નાયક 29
આસ્વાદ	ગાંધીજીની પ્રિય ગઝલ... આપની યાદી • રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન' 41
અભ્યાસ	આધુનિક યુગનાં સામયિકો • જયદેવ શુક્લ 51
વિશેષ	ડાંગી રામકથા : મહાકાવ્યનો લોકઢાળ • અરુણા જોશી 64
સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન	અજરામર ગીરના સામર્થ્ય અને સંબંધની કથા • કિશોર વ્યાસ 74
પરિષદવૃત્ત	સંકલન : ભરત સાધુ 78
સાહિત્યવૃત્ત	સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટિયા 81
પત્રસેતુ	ભગવતીકુમાર શર્મા, મહેન્દ્ર મેઘાણી, પ્રજ્ઞા પટેલ 86
આ અંકના લેખકો	87
આવરણચિત્ર	શિવાની પટેલ

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

લોકસાહિત્યની ઉપકારકતા

જગતની કોઈ પણ પ્રજા લોકસાહિત્ય અને લોકગીત, સંગીત અને નૃત્ય વિનાની નહીં જ હોય, કારણ કે તેમાં પ્રજાઓની વિવિધ અનુભૂતિઓનો સહજ, નૈસર્ગિક આલિષ્કાર થાય છે. ગુજરાતી લોકસાહિત્ય અને લોકગીત, સંગીત પણ ઘણાં સમૃદ્ધ છે. રાષ્ટ્રીય શાયર ઝવેરચંદ મેઘાણી જેવા સમર્પિત સર્જક અને સંશોધનકારે ખાસ કરીને સૌરાષ્ટ્રની લોકકથાઓ અને ગીત-સંગીતને એકત્રિત કરવાનું પાયાનું અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ કાર્ય કર્યું છે તે સર્વવિદિત છે. મહદ્ અંશે તેને પ્રતાપે સૌરાષ્ટ્રનાં લોકસાહિત્ય, ગીત-સંગીતનો ભવ્ય વારસો આજેય ઉપલબ્ધ છે. અને તેની લોકપ્રિયતા ઉત્તરોત્તર વધતી જાય છે. સૌરાષ્ટ્રની આ લોકસંસ્કૃતિ અખંડ રહેશે તે વિશે સંશય સેવવાનું કોઈ કારણ નથી. આધુનિક યંત્રપ્રૌઢોગિકીએ એ વારસાને જાળવવામાં મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવી છે.

મેં મેઘાણીભાઈની 'સૌરાષ્ટ્રની રસધાર'ના બધા ખંડો મારી તરુણાવસ્થામાં બહુ જ રસપૂર્વક વાંચ્યા હતા, પણ મારી કાર્યી સમજને કારણે હું તેનો પર્યાપ્ત આસ્વાદ માણી શક્યો નહોતો તે મારે નિખાલસભાવે કબૂલ કરવું જોઈએ. મારો એ ઉપેક્ષાભાવ તે પછી ઠીક ઠીક સમય સુધી ટક્યો. મેઘાણી શતાબ્દી ઉત્સવ નિમિત્તે કલકત્તા જવાનું થયું ત્યારે ત્યાંના ગુજરાતીઓમાં મેં જે મેઘાણી સાહિત્ય વિશે ઉત્કટતમ ઉમળકો જોયો તે મારા વલણના પરિવર્તનનું પ્રથમ અને મહત્ત્વપૂર્ણ સોપાન બન્યું.

મારા સુરતના એક વડીલ કવિ-સાહિત્યકાર પાંચેક વર્ષ સૌરાષ્ટ્રમાં રહી આવ્યા હતા. તેમની પાસેથી સૌરાષ્ટ્રી લોકસાહિત્ય વિશે કેટલીક વાર અભિપ્રાયો જાણવા મળતા. તેઓ વ્યંગ્યાત્મક રીતે કહેતા કે 'સૌરાષ્ટ્રી લોકસાહિત્ય એટલે માત્ર મોણની રોટલી.' અમે તેમના અભિપ્રાયથી શરૂઆતમાં ગમ્મત અનુભવતા. પણ પછી મારા મત-પરિવર્તનની પ્રક્રિયા વધારે વેગીલી બનતી ગઈ. આજે હું સૌરાષ્ટ્રી ગીત-સંગીત અને ત્યાંની લોકકથાઓનો ભારે કેફ અનુભવી રહ્યો છું. 'આકાશવાણી'ના સ્થાનિક કેન્દ્ર પરથી, સપ્તાહે એક વાર બે-એક લોકગીતો અને એક લોકકથાનો સાપ્તાહિક કાર્યક્રમ રજૂ થાય છે, તે સાંભળવાનું હવે તો મને વ્યસન થઈ પડ્યું છે. તેના શ્રવણ દ્વારા હું આ લોકસંસ્કૃતિની સમૃદ્ધિનો આસ્વાદ સુપેરે માણી શકું છું. હું કથાલેખક પણ ખરો, એટલે મને સૌરાષ્ટ્રી લોકકથાઓનું જાણે કે ઘેલું લાગ્યું છે એમ કશી પણ અતિશયોક્તિ વિના કહી શકાય. મને તેમાં એક આખી પ્રજાની ખમીરવંતી, રંગદર્શી જીવનપદ્ધતિનો પ્રબળ રણકાર સંભળાય છે. મારે ભારપૂર્વક કહેવું જોઈએ કે લોકકથાઓનાં પ્રસ્તુતીકરણનો તેના કથકોએ 'પરફોર્મિંગ આર્ટ'ની ઉચ્ચતર કક્ષાએ જે વિકાસ સાધ્યો છે તેને વર્ણવવા માટે અપ્રતિમ અને અદ્ભુત જેવાં વિશેષણો પ્રયોજવાં પડે. યાદ રહે કે આપણી પ્રજા

પાસે મનોરંજન અને તે દ્વારા સમાજદર્શનનાં અન્ય કોઈ પ્રભાવશાળી સાધનો નહોતાં ત્યારે આ ડાયરાકેન્દ્રી લોકકથાકારો અને મધ્ય ગુજરાતનાં માણભટ્ટોએ પ્રજાજીવનને સદ્દુપદેશની સાથે રસતરબોળ કર્યું હતું. અને જ્યારે કલાકાર લોક સમક્ષ જાય ત્યારે તેણે પોતાની કળાને પરફોર્મિંગ આર્ટની કક્ષાએ પહોંચાડવી પડે. આ લોકકથાકારો પાસે વાણીવૈભવ અને કથનશૈલી સિવાય ભાગ્યે જ બીજાં ઉપકરણો હતાં. જ્યારે આ સૌરાષ્ટ્રી લોકકથાઓ સાંભળું છું ત્યારે મને રેડિયોની ક્રિકેટ કોમેન્ટ્રી અચૂક સાંભરે છે. બંનેમાં કથકો માત્ર શબ્દોના માધ્યમ વડે પરિસ્થિતિની જે તાદૃશતા, ઘટનાઓની વારંવાર સંઘાતી ચરમસીમા અને જનમનરંજન સાધે છે તેમાં ઉચ્ચરિત શબ્દ (spoken word) અને તેના પરની કથકની અતૂટ પકડનો લગભગ ચમત્કારક અનુભવ થાય છે. આજે ટીવીનું દૃશ્યશ્રાવ્ય માધ્યમ ઘણું લોકપ્રિય અને વ્યાપક બન્યું છે પરંતુ આ કથકો માત્ર શ્રાવ્યતાનો રસપ્રચુર અને કાર્યસાધક વિનિયોગ કરે છે તે ઉપેક્ષાપાત્ર નથી.

અલબત્ત, લોકકથાના વિષયવસ્તુ અને તેના નિર્વહણની શૈલી સાથે દર વખતે સંમત ન પણ થઈ શકાય. વિષયવસ્તુઓમાં વારંવાર અતિશયોક્તિ, ચમત્કાર, અંધશ્રદ્ધા વગેરે આવ્યા કરે. કથકની કથનશૈલી પણ રંગછટાથી ભરચક પણ ઘોડાઓ દોડતા હોય, યુદ્ધ ચાલતું હોય, મૂશળધાર વૃષ્ટિ થતી હોય, પ્રેમની નાજુક અભિવ્યક્તિ થતી હોય એવા સર્વ ઘટનાપ્રપંચને આ કથાકારો શબ્દશક્તિના માધ્યમ વડે જે રીતે, શ્રોતાઓને દૃશ્યતાની પણ નવોજેશ કરે છે તે તેઓની કલાની સફળતા અને શ્રોતાઓની ધન્યતા, તે સાથે એ પણ ઉમેરવું જોઈએ કે આ કથાઓ અને તેની રજૂઆતમાં ક્યાંય પણ અરુચિકરતા વરતાતી નથી. એ ખરું કે આ કથાઓમાં વીરત્વ, મર્દાનગી, વટ, વચન વગેરે જે મૂલ્યોને ઉજાગર કરવામાં આવે છે તે મહદ્ અંશે મધ્યયુગીય જીવનપદ્ધતિ, સમાજચિત્ર અને પ્રજાના આભારી રંગદર્શિત્વમાં રાચવાના વલણને સ્પષ્ટ કરે છે. આજની સાવ પરિવર્તિત જીવનશૈલી અને સમાજના પરિદૃશ્ય સાથે તેનો મેળ ન પડે પણ સદીઓ સુધી આ લોકકથાઓએ બીજી રીતે અતિકષ્ટમય એવા પ્રજાજીવનમાં રસમાધુર્ય અને જીવનબળનું સિંચન કર્યું છે.

સુરત

તા. ૧૫-૪-૨૦૧૧

ભગવતીકુમાર શર્મા

કવિતા

તો કહો | કાનજી પટેલ

ન તુલના

નહિ રૂપક

ના ઉપમા ય

ન સજ્જવારોપણ

બસ એમ જ જોવું ને કહેવું છે

તો કહો

આકાશ

ધરતી

પાણી

પવન

પ્રકાશના વ્યાકરણમાં.

સૂર્યના પ્રકાશ નીચે | પ્રવીણ દરજી

ઉપર

કુન્તાને સંમોહિત કરનાર

કર્ણપિતા સૂર્ય છે.

નીચે

વસૂકી ગયેલી

ગૌમાતાનો

કીટાદિની અવરજવર વિનાનો

સૂકો પોદળો છે.

ભૂલી પડી ગયેલી કેટલીક કીડીઓ

પોદળાને વીંટળાઈ

ઘાલમેલ કરી રહી છે -

ધરતીનો એક ભાગ સમજીને !

સૂર્યના પ્રકાશ નીચે !

સૂર્યના પ્રકાશ નીચે !

કવિના મૃત્યુ પર યમરાજાનો આદેશ | ઉર્વીશ વસાવડા

કવિના ગામ મધ્યે જઈ કવિના પ્રાણ લઈ આવો,
કવન અકબંધ રહેવા દઈ કવિના પ્રાણ લઈ આવો.
ફૂલોથી પણ વધુ નાજુક કવિનું ઘર છે સમજીને,
સુકોમળ ઓસ જેવા થઈ કવિના પ્રાણ લઈ આવો.
પડે વિક્ષેપ ના સહેજે કવિની ગાઢ નિદ્રામાં,
ચરણને મૌન રહેવા કહી કવિના પ્રાણ લઈ આવો.
પ્રતીક્ષારત હશે શબ્દો જવા ઘરમાં ગરિમાથી,
અદબથી સાથ એના રહી કવિના પ્રાણ લઈ આવો.
ખજાનો છે ખરેખર સ્વર્ગ માટે પણ મહામૂલો,
જતનપૂર્વક ને સાવધ રહી કવિના પ્રાણ લઈ આવો.
કલમ હો હાથમાં તો બે ઘડી દ્વારે ઊભા રહેજો,
રજા મા શારદાની લઈ કવિના પ્રાણ લઈ આવો.

એને પણ
સુખી થવાના અવસર આવી મળતા
તાળી પાડતાં પક્ષી આવતાં
નજર ટેકવતાં બીજ અંકુરિત થતાં
સ્હેજ લટાર મારતાં પવન ઓળઘોળ પથરાતો
ઘડીક બેસતાં આખું આકાશ છાયો ધરતું
તરસ લાગતાં લુપ્ત નદીઓ
ધારાપ્રવાહ કલકલતી છલકાઈ જતી
ભૂખ લાગતાં વૃક્ષો કલ્પતરુ બનતાં
વણમાગ્યું ફળ ધરતાં
એકલતા અકળાય જો દોડી આવતાં બધાં
દિશા બધીએ ખૂંદતાં : જળચર, વનચર : ચર-અચર
એને'ય સુખી થવાના ભણકારા
ઘણીય વાર સંભળાતા : સંભળાઈ જતા !

૨

એણે કહ્યું
કવિતાની પંક્તિઓ
પગદંડીઓ જેવી હોય છે
ચાલતાં ચાલતાં
અણધારી જડી જાય

ના ના
એ તો સુખની પળો જેવી હોય છે
સપનાની જેમ ક્યાંકથી ઊગી આવે
ને ખોવાઈયે જાય

હા
કવિતાની પંક્તિઓ
આપણા જેવી હોય છે
સાથે ને સાથે છતાં
જોજનો દૂર.

૩

હથેળી પર પોરો ખાવા અટકતા પવનોને
સાચવી શકાયા નહીં
મનાવી શકાયા નહીં
એમને
રોપી શકાયા નહીં.

મારા સમકાલીન કવિ શૂન્ય પાલનપુરી | ચિનુ મોદી

સ્વ. શૂન્ય પાલનપુરીનું પહેલવહેલું નામ મેં મનહર 'દિલદાર' પાસેથી સાંભળ્યું હતું. 'અંગૂર' નામે એક સામયિક (ગઝલનું) ૧૯૫૮માં મેં અને દિલદારે સંયુક્ત ઉપક્રમે શરૂ કરેલું; જેનો એક માત્ર અંક જ પ્રગટ થયેલો. પણ, આ અંકમાં મુખપૃષ્ઠ પર શ્રી મકરંદ દવેની અમે ગઝલ છાપેલી અને અંદર શાયરોમાં શેખાદમ, સૈફ, શૂન્ય, મરીઝ, ઘાયલ, ગાફિલ, મનહર મોદી, દિલદાર, હું અને અન્ય હતા. શૂન્યસાહેબ પાસે દિલદાર ગઝલ લઈ શકેલા. એ પછી શૂન્યસાહેબ સંદર્ભે ગઝલસમ્રાટ શયદાસાહેબે શૂન્યસાહેબના અંગત જીવનને છાંટા ઊંડે એ રીતે લેખ કરેલો અને એનો મેં 'લોકસત્તા - જનસત્તા'માં શ્રી અશોક હર્ષના વિભાગમાં વિરોધ કરેલો કે અંગત જીવનને કૃતિ મૂલવતી વખતે ખપે ન લગાડવું જોઈએ. શ્રી શૂન્યસાહેબ મારા આ બચાવથી મારા પર ઘણા પ્રસન્ન થયેલા; પણ, ગઝલની શતાબ્દી ઊજવાઈ ત્યારે આઈ. એન. ટી. દ્વારા યોજેલા પરિસંવાદમાં ભવન્સ, ચોપાટી, મુંબઈ ખાતે મેં શૂન્યસાહેબને ખૂબ દૂભવેલા. અસઝ મુજબ સાવ સાચકલી એમની ગઝલો મને આપણા પિંગલ મુજબ દોષિત લાગેલી અને એ અંગે મેં આકરી ટીકા કરેલી.

પણ, એ એક સાંજ માટે જ મારાથી દુભાયા હતા. એ પછી મુંબઈથી માંડી ગુજરાતીઓ જ્યાં જ્યાં વસે ત્યાં હિન્દુસ્તાનમાં એમની સાથે ગઝલો વાંચવાનું મને સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયેલું. મદ્રાસની સાહિત્ય પરિષદ વખતે મદ્રાસના ગુજરાતી સમાજે મુશાયરામાં અમને સૌને નિમંત્રિત કરેલા. આણંદ, અમદાવાદ અને પાલનપુર ખાતેના મુશાયરા પણ મને અકબંધ યાદ છે. સૈફ માર્ગના ઉદ્ઘાટન નિમિત્તે હું, શેખાદમ અને આદિલ પાલનપુર ગયેલા ત્યારે શૂન્યસાહેબે બપોરનું ચિકનનું ભોજન, પાલનપુરના વિશિષ્ટ પરોઠા સાથે એરેન્જ કરેલું. શૂન્યસાહેબના ઇન્તેકાલ પછી પણ જ્યારે જ્યારે તક મળી છે ત્યારે પાલનપુરમાં શૂન્યસાહેબની મઝારે અને એમના ઘેર ભાભી, દીકરીને મળ્યો છું. શૂન્યસાહેબને મુંબઈના મુશાયરામાં પહેલી વાર જોયા ત્યારે લાગેલું કે આ સુદૃઢ શરીરસૌષ્ઠવ ધરાવતો રૂપાળો પ્રૌઢ એના વાળ અને એની આંખોના તેજને કારણે એક્ટર કે ખેલાડી જેવો વધારે લાગતો હતો. શાયરીના ટ્રેસમાં એમને મેં ક્યારેય જોયા નથી. એ હંમેશાં પેન્ટ-બુશર્ટમાં જ હોય - વાત કરે ત્યારે એમની આંખો તોફાની નર્તન કરતી જણાય. એમની ખાંસાહેબી માત્ર એમના વ્યક્તિત્વમાં જ નહીં, એમની શાયરીમાં પણ તસતસ પ્રગટ થતી હતી.

બે પ્રકારના ગઝલકારો હોય છે : ગઝલ કોઠાસૂઝથી લખતા ગઝલકારો અને ઇલ્મી ગઝલકારો. શૂન્યસાહેબ ગઝલના ઇલ્મના પૂરા જાણકાર ઇલ્મી હતા અને એટલે એમણે અરબી કાવ્યશાસ્ત્ર (છંદશાસ્ત્ર નહીં - માત્ર છંદશાસ્ત્ર નહીં)નો અધિકૃત અનુવાદ આંશિક રીતે કરેલો. એમણે કેટલાંક જ પ્રકરણ અનૂદિત કરેલાં, જે અસઝના શીર્ષક હેઠળ પ્રગટ છે; પણ, અપ્રાપ્ય છે. 'શૂન્યની સૃષ્ટિ'માં એનો સમાવેશ થયો હોત તો શૂન્યસાહેબના રૂબાઈઓના અનુવાદક

તરીકેનું જ નહીં, આ પાંડિત્ય પાસું પણ પ્રગટ થાત. ખેર 'શહીદે ગઝલ'ના વર્ષ રના ડજા અંક તરીકે પ્રગટ શૂન્ય વિશેષાંકમાં પણ અસઝના અનુવાદ વિશે લેખ ન જોઈ, નિરાશ થવાયું. હા, શ્રી જમિયત પંડ્યાના છંદશાસ્ત્રના પુસ્તક વિશે શૂન્યસાહેબનો કડક પ્રતિભાવ વાંચી, શૂન્યસાહેબની અસઝ અંગેની નિરૂબત પ્રગટ થતી જોઈ, આનંદ અચૂક થયો. શૂન્યસાહેબ કહે છે કે ખુદાના જ ચેલા છે; એમના કોઈ ગઝલગુરુ નથી. એ કહે છે : 'મારો કોઈ ઉસ્તાદ નથી. હું સ્વયંભૂ કવિ છું. ઉર્દૂમાં આવા કવિઓને 'તલામીઝુર-રહેમાન' અર્થાત્ ખુદાના ચેલા કહેવામાં આવે છે.' શૂન્યસાહેબ સ્પષ્ટવક્તા અને ખુદાર શાયર હતા. એ કોઈનાથી - કોઈનાં ધનથી, કીર્તિથી, દબદબાથી અંજાયા નથી. એમને જે લાગ્યું, એ એમણે કાયમ કહ્યું છે અને છતાં વહાલની ગુપ્ત ગંગા કાન દઈને સાંભળી તો અચૂક ખળખળ વહેતી સંભળાય. અમને તો મળે ત્યારે વાળમાં હાથ ફેરવી વહાલ કરે. જોકે એમને એ જાણ ખરી કે 'મરીઝ'ને હું મહાન ગઝલકાર ગણું છું.

શૂન્યસાહેબનું ગુજરાતી ગઝલને શું પ્રદાન ? કદાચ કોઈ નહીં માને; પણ, ગુજરાતી ગઝલમાં દૂધમાં સાકર ભળે એમ તત્સમ શબ્દ - ગુજરાતીમાં મૂળ મુજબ વપરાતા સંસ્કૃત શબ્દ - શૂન્યસાહેબે ખૂબ જ આસાનીથી વાપર્યાં છે. આવી સહજતા એમના અનુગામીઓમાં પણ જોવા નથી મળી. ઉદાહરણ તરીકે બેત્રણ શેર લઈએ :

**અણુથી અલ્પ માનીને ભળે આજે વગોવી લો
નહીં સાંખી શકે બ્રહ્માંડ કાલે વિસ્તરણ મારું.
આંખો ભરીને બેઠી છે દરબાર દર્દનો
દિલમાં કોઈની યાદનો રાજ્યાભિષેક છે.**

**દેવી પુસ્તક કોણ ન ચૂમે ?
લાવ રૂપાળા મુખને આમ.**

રેખાંકિત શબ્દ તત્સમ શબ્દ છે; પણ એ ગુજરાતી દૂધભાષાના શબ્દ હોય એવી સરળતા અને સહજતાથી ઉપયોગમાં લેવાયા છે. શૂન્યસાહેબે કાન દઈને ગુજરાતી ભાષા સાંભળી છે અને એટલે બોલાતી ગુજરાતીનાં બેય રૂપ તત્સમ અને તદ્ભવ એ આસાનાથી ગઝલોમાં લઈ આવે છે. દા.ત.

**હોડીનું એક રમકડું
તૂટ્યું તો થઈ ગયું શું ?
મોજાંની બાળહઠ છે
સાગર ! ક્ષમા કરી દે.**

અહીં 'બાળહઠ' શબ્દ કેવી સહજતાથી ગોઠવાઈ ગયો છે ? શૂન્યસાહેબની ગઝલોની ભાષા ઇચ્છે ત્યારે વાતચીતનો લહેકો વણે છે અને ઇચ્છે ત્યારે ગહનગભીરતા ધારે છે. બે અલગ અલગ ઉદાહરણથી આ વાત સમજાવે :

**એવું નથી ઓ કાળ
કે મંથનમાં રસ નથી;**

અમૃત રહું નહીં તો
સમંદરમાં કસ નથી;
દેખાય છે હજીય મને
રણમાં ઝાંઝવાં;
દાવો અમસ્તો કેમ કરું ?
કે તરસ નથી ?

S

સાત સમંદર તરવા ચાલી, જ્યારે કોઈ નાવ અકેલી,
ઝાંઝ બોલી : 'ખમ્મા ! ખમ્મા !' હિંમત બોલી : 'અલ્લા બેલી.'

પહેલામાં ગહનગભીરતા અને બીજા ઉદાહરણમાં ગુજરાતી ભાષાની વાતચીતનો લહેકો તરત ધ્યાન ખેંચે છે.

આ મુદ્દાના અનુસંધાનમાં જ એક વાત કરું. આ કવિ રૂઢિપ્રયોગો અને કહેવતોને પોતાની ગઝલોની વાણીમાં સરળતાથી અને સહજતાથી ગૂંથી લે છે. ડૉ. ગોપાલ શાસ્ત્રી કહે છે : 'તેમણે પ્રયોજેલા મુદ્દા - રૂઢિપ્રયોગો સમગ્ર રચનાને વિશેષ પ્રાણવંત બનાવે છે.

પ્રેમજીવન પર ઓ હસનારા !
પ્રેમજીવનને ખેલ ન ગણશો !
પોઠું છું હું બાણની સેજે
ચાલું છું તલવારની ધારે.

S

જમાનાનું ધાર્યુ કરવું પડે છે
કમોતે ઘણી વાર મરવું પડે છે.

શૂન્યસાહેબ પંડિત છે. એ હિંદુ પુરાણકથાનકો અને ઇસ્લામી ધર્મગાથાઓથી પરિચિત છે. ખ્રિસ્તી ધર્મનો પણ એમનો અભ્યાસ છે. આ બધું એમની ગઝલોને શાસ્ત્રાધાર આપીને બળવાન બનાવે છે. એ રામાયણ, મહાભારત, કુરાન, બાઈબલ એમ ઘણા ધર્મગ્રંથોના અભ્યાસથી પોતાની ગઝલોમાં પૌરાણિક કલ્પનોનો ઉપયોગ કરે છે. શ્રી હરીશ વટાવવાળાએ આ અંગે અભ્યાસપૂર્ણ લેખ કર્યો છે.

કરો હદથી વધુ મંથન, હળાહળ દે છે રત્નાકર
વિપદ ના વ્હોરજો, સંસારમાં તૃષ્ણા વધારીને.

S

કાબા ને સોમનાથના પાષાણ ભિન્ન છે
સમજી શકો તો એથી વધુ ફેર કેં નથી.

શૂન્યસાહેબની ગઝલો સામાન્ય પ્રેમને ભાગ્યે જ તાકે છે. એમની ગઝલો રંગે તસવ્યુફની સવિશેષ છે. ફિલસૂફી રસાઈને એમની ગઝલોને ઋચ્યા જેવી દાર્શનિકતા પ્રદાન કરે છે. આવા કેટલાક શેર અંતમાં જોઈએ :

જવાનીની અદા પર ગર્વ કરનારા ! વિચારીએ
નદીમાં પૂર આવે તો ઊતરવાને જ આવે છે.

S

પ્રેમને કાળનાં બંધન મહીં ફસતાં જોયો
એક પર્વતને અમે ખીણમાં ધસતો જોયો.

S

ઈશ્વર ને શૂન્યમાં છે ફક્ત ફેર એટલો
એક 'છું'ની વાત છે અને બીજી 'નથી'ની વાત.

શૂન્યસાહેબ તા. ૧૯-૧૨-૧૯૨૨ના રોજ પૃથ્વી પર અવતરે છે અને તા. ૧૫-૩-૧૯૮૭ના રોજ પૃથ્વી છોડે છે. શૂન્યનું સર્જન, શૂન્યનું વિસર્જન, શૂન્યનું સ્મારક, શૂન્યની સ્મૃતિ એ એમનાં સંચયોમાં કુલ ૬૦૧ રચનાઓ છે. શૂન્યસાહેબની ખુદારી, ભાષાપટ્ટતા, ફિલસૂફી અને અનુવાદક તરીકેની છબી દિવસો વીતશે એમ વધુ ને વધુ સ્પષ્ટ થવાની છે. મરીઝ, ઘાયલ ઇત્યાદિની સાથે હોવાને કારણે ઘણી વાર શૂન્યસાહેબની યોગ્ય મુલવણી કરવામાં વિદ્વાનો ઊણા ઊતરે છે. પણ, શૂન્યસાહેબને એની પડી નથી, એ કહે છે :

એ ઓર વાત છે કે નથી મોહ નામનો
બાકી તમારો શૂન્ય તો લાખોમાં એક છે.

S

તા.ક. એમની ઉત્તરાવસ્થાની એક ઉત્તમ કૃતિ સાથે વાંચીએ :

ગોખથી હેઠે ઊતરો પ્યારા ! ત્યાં તો પથ્થર લાગો છો,
માનવરૂપ ધરો છો ત્યારે, સાચા ઈશ્વર લાગો છો.
નૌકાને જે પાર ઉતારે, એવું ઊંડું પાણી ક્યાં ?
કહેવાને તો હમણાં કહી દઉં : 'આપ સમંદર લાગો છો.'
મન જીત્યું, માયાને જીતી; ત્યાગ ઉપર વર્તાતી આણ
ઠાઠ સિકંદર જેવો છે પણ આપ કલંદર લાગો છો.
ડાહીડમરી વાત પ્રણયમાં શૂન્ય બનાવટ ભાસે છે
કાલુંઘેલું બોલો ત્યારે કેવા સુંદર લાગો છો.

જ્યાં જ્યાં નઝર મારી ઠરે, યાદી ભરે ત્યાં આપની,
આંસુ મહીં એ આંખથી યાદી ઝરે છે આપની.

માશૂકોના ગાલની લાલી મહીં લાલી, અને
જ્યાં જ્યાં ચમન જ્યાં જ્યાં ગુલો ત્યાં ત્યાં નિશાની આપની.

જોઈ અહીં ત્યાં આવતી દરિયાવની મીઠી લહર,
તેની ઉપર ચાલી રહી નાજુક સવારી આપની.

તારા ઉપર તારા તણાં, ઝૂમી રહ્યાં જે ઝૂમખાં,
તે યાદ આપે આંખને ગેબી કચેરી આપની.

આ ખૂનને ચરખે અને રાતે અમારી ગોદમાં,
આ દમ-બ-દમ બોલી રહી ઝીણી સિતારી આપની.

આકાશથી વર્ષાવતા છો ખંજરો દુશ્મન બધા,
યાદી બનીને ઢાલ ખેંચાઈ રહી છે આપની.

દેખી બૂરાઈ ના ડરું હું, શી ફિકર છે પાપની ?
ધોવા બૂરાઈને બધે ગંગા વહે છે આપની.

થાકું સિતમથી હોય જ્યાં ના કોઈ ક્યાંયે આશના,
તાજી બની ત્યાં ત્યાં ચડે પેલી શરાબી આપની.

જ્યાં જ્યાં મિલાવે હાથ યારો ત્યાં મિલાવી હાથને,
અહેસાનમાં દિલ ઝૂકતું, રહેમત ખડી ત્યાં આપની.

પ્યારું તજીને પ્યાર કોઈ આદરે છેલ્લી સફર,
ધોવાઈ યાદી ત્યાં રડાવે છે જુદાઈ આપની.

રોઈ ન કાં એ રાહમાં બાકી રહીને એકલો ?
આશકોના રાહની જે રાહદારી આપની.

જૂનું નવું જાણું અને રોઈ હસું તે તે બધું,
જૂની નવી ના કાંઈ તાજી એક યાદી આપની.

ભૂલી જવાતી છો બધી લાખો કિતાબો સામટી,
જોયું ન જોયું છો બને જો એક યાદી આપની.

કિસ્મત કરાવે ભૂલ તે ભૂલો કરી નાખું બધી,
છે આખરે તો એકલી ને એ જ યાદી આપની.

– કલાપી

ગુજરાતી ભાષાના આદ્ય ગઝલકારો, પાયાના ગઝલકારો એટલે કલાપી, બાલાશંકર અને મણિલાલ નભુભાઈ. બાલાશંકર કંથારિયાની 'ગુજારે જે શિરે તારે...' અને કલાપીની 'આપની યાદી' આ બે ગઝલથી ભાગ્યે જ કોઈ અજાણ્યું હશે. કલાપીની આ ગઝલથી જ જાણે એક સમયે યુવા પેઢીને ગઝલનો ચસકો લાગતો હતો. ગઝલનું ખેંચાણ થતું હતું.

જ્યાં જ્યાં નઝર મારી ઠરે, યાદી ભરી ત્યાં આપની...

કલાપી નામ બોલતાની સાથે જ આ એક પંક્તિ તો તરત જ બોલાઈ જાય છે. જોકે આવું તો મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદીમાં પણ બને છે.

કહીં લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે...

આ પંક્તિ તરત યાદ આવી જાય છે પણ, આ પછીની બીજી પંક્તિ કઈ છે કે આખી ગઝલ કઈ છે તેની બહુ ઓછાને ખબર હશે. જ્યારે કલાપીની આપની યાદીની આ પંક્તિ સિવાય પણ ઘણી પંક્તિઓ, ઘણા શેર લોકોના હૈયે અને હોઠે રમતા રહ્યા છે.

માશૂકોના ગાલની લાલી મહીં લાલી, અને,

જ્યાં જ્યાં ચમન જ્યાં જ્યાં ગુલો ત્યાં ત્યાં નિશાની આપની.

આ ઉપરાંત નીચેના શેર પણ એટલા જ યાદગાર છે.

તારા ઉપર તારા તણાં, ઝૂમી રહ્યાં જે ઝૂમખાં,

તે યાદ આપે આંખને ગેબી કચેરી આપની.

આ ખૂનને ચરખે...

દેખી બૂરાઈ ના ડરું...

ભૂલી જવાતી છો બધી...

કિસ્મત કરાવે ભૂલ તે...

ટૂંકમાં એમ કહી શકાય કે કલાપીની આ ગઝલના મોટા ભાગના શેર યાદગાર છે. સામાન્ય રીતે કોઈ પણ ગઝલમાં થોડાક શેર યાદગાર છે. થોડાક નબળા શેર છે આવું કહેવું પડે છે કારણ કે ગઝલનું સ્વરૂપ એવું છે કે તેમાં પ્રત્યેક બે પંક્તિ એટલે કે પ્રત્યેક બે મિસરાથી એક શેર બનતો હોય છે. અને પ્રત્યેક શેરનું ભાવવિશ્વ સ્વતંત્ર હોય છે. મુસલસલ ગઝલ હોય તો સમગ્ર ગઝલમાં એક જ ભાવ કે ભાવસાતત્ય જળવાયેલું જોવાય. પરંતુ ગૈર-મુસલસલ ગઝલમાં તો પ્રત્યેક શેરનું ભાવવિશ્વ સ્વતંત્ર

હોય છે. પ્રત્યેક શેર પોતે પોતાનામાં સ્વતંત્ર કાવ્ય હોય છે. ગઝલની આ વિશેષતા એ જ એની મર્યાદા છે. કલાપીના શબ્દોમાં કહીએ તો...

જે પોષતું તે મારતું એ કમ દીસે છે કુદરતી

ગઝલનો પ્રત્યેક શેર સ્વતંત્ર ભાવવિશ્વ ધરાવતો હોય છે. એક સ્વતંત્ર કાવ્ય જેવો હોય છે. આથી એ શેર એટલા પૂરતો સારો કે ખરાબ બની જતો હોય છે. અને આથી ગઝલના બધા જ શેર એકસરખા શ્રેષ્ઠ મળે એવું નથી બનતું. જોકે કાવ્યમાં ચૌદ પંક્તિનું સોનેટ હોય તો સોનેટની ચૌદેચૌદ પંક્તિઓ એક એકથી ચડિયાતી હોય અને શ્રેષ્ઠ હોય તેવું ભાગ્યે જ બનતું હોય છે.

ગઝલનો પ્રત્યેક શેર સ્વતંત્ર હોય છે. એ તેની સિદ્ધિ છે તો તેની મર્યાદા પણ એ જ છે. અન્ય કાવ્યસ્વરૂપો માટે એવું ખાસ જોવા નથી મળતું કે તેમાં આ બીજો ટુકડો નબળો છે કે વચ્ચેની બે પંક્તિઓ ખૂબ નબળી લખાઈ છે એવું કહેવામાં આવતું હોય કારણ કે જે તે કાવ્યોને સમગ્રતયા જ મૂલવવાનું હોય છે. જ્યારે ગઝલને સમગ્રતયા નહીં, સ્વતંત્ર ભાવવિશ્વને લીધે શેર દીઠ મૂલવવામાં આવતી હોવાથી ક્યારેક એક જ શેર ઉત્તમ હોય અને ક્યારેક એક શેર પણ નહીં. મણિલાલ નભુભાઈની જેમ એક મિસરો જ ઉત્તમ હોય એવું બને. આ દષ્ટિએ કલાપીની ‘આપની યાદી’ યાદગાર ગઝલ છે. કલાપીની આ ગઝલે મરાઠી ભાષાના આદ્ય ગઝલકાર તરીકે જેને ઓળખાવી શકાય તેવા માધવ જુલિયનને પણ આકર્ષ્યા હતા. અને મરાઠી ભાષામાં આમ માધવ જુલિયનના કલાપીની ગઝલોના અનુવાદથી ગઝલનો પ્રવેશ થયો છે. એટલું જ નહીં ગાંધીજીને પણ કલાપીની આ ગઝલ ખૂબ ગમતી હતી. ગાંધીજીએ આ ગઝલ ઘણી વાર ગણગણી છે એવું વર્ષો પહેલાં ક્યાંક વાંચ્યાનું યાદ છે. જોકે ગઝલના સ્વરૂપ માટે આજના કરતાં અનેક ગણો વધારે અણગમો ત્યારે હતો. એટલે જ કલાપીની આ ગઝલને એક યા બીજા કારણોસર હાંસિયામાં ધકેલી દેવામાં આવી હતી. જોકે આ વિશે ઉમાશંકર જોષીએ જે વીસ ભજનો-પ્રાર્થના-કાવ્યોનું આસ્વાદમૂલક વિવરણ કર્યું છે તે ‘નિશ્ચેના મહેલમાં’ પુસ્તકમાં આ વિશે નોંધ્યું છે.

“છવ્વીસ વરસે જેની આયુષ્યલીલા સંકેલાઈ ગઈ તે ‘કલાપી’ની આ છેલ્લી કૃતિ લેખાય છે. એક મહામંથનશીલ કવિ-આત્માની હંસગીતિ છે આ. ગાંધીજીને આ કૃતિ ગમતી. તેઓ એને ‘આશ્રમ ભજનાવલિ’માં લેવા માગતા હતા, પણ પોતે લેવા ન દીધેલી અને એ સારું ન થયું એમ ગાંધીજીના એક મુખ્ય સાથીને મુખે મેં સાંભળ્યું છે.” (અમદાવાદ, ૨-૧૦-૧૯૮૫)

કલાપી એટલે જ રાગ અને ત્યાગની વચ્ચે ઝૂલતો માણસ. પરંતુ સ્પષ્ટ માનું છું કે કોઈ એક સમયે તેમની ભીતર આ પંક્તિ અમસ્તી નથી પ્રગટી.

હવે જોવા ચાલ્યું હૃદય મુજ સાક્ષાત્ હરિને...

‘આપની યાદી’ એ હવે જોવા ચાલી નીકળનાર કલાપીના તલસાટ સ્વરૂપે લખાયેલી ગઝલ છે. અને આથી જ આ ગઝલ વિશે જ્યારે વાત કરીએ ત્યારે પેલી

શોભનાનો પ્રેમી કવિ... કે સમજ્યા હવે આ ગઝલને... એમ કહીને ઉતારી પાડવા જેવી વાત નથી. બાલાશંકર ક્યારિયા પોતે જ બાલાત્રિપુર સુંદરીની કૃપાથી જન્મ્યા હતા. તેથી તેમના પિતાએ તેમનું નામ બાલાશંકર પાડ્યું હતું. કલાપી એટલે કે લાઠીના રાજવી સૂરસિહજી તખ્તસિંહજી પણ બધું જ જોઈ લીધા પછી જ્યારે પેલા ભગવા રંગ તરફ કે પ્રેમનાય ગહન ચિંતન તરફ વળે છે ત્યારે ગુજરાતી ભાષાને ગઝલો મળે છે. આમ ગુજરાતી ભાષાને આધ્યાત્મિકતા ગળથૂથીમાં મળી છે.

જ્યાં જ્યાં નજર મારી ઠરે, યાદી ભરી ત્યાં આપની,

આંસુ મહીં એ આંખથી યાદી ઝરે છે આપની.

ગઝલનો પહેલો શેર કલાપીની ઓળખ માટે પૂરતો છે. જોકે આ શેરની પહેલી પંક્તિ મેં અનેક વાર અનેક જણ પાસેથી ખોટી રીતે બોલાતી સાંભળી છે. કદાચ એ વધુ જાણીતી પણ બની ગઈ હોય.

જ્યાં જ્યાં નજર મારી પડે યાદી ભરી ત્યાં આપની,

મૂળમાં તો નજર જ્યાં જ્યાં ઠરે ત્યાં ત્યાં એ નજર, એ પરમચૈતન્યની યાદને, એ પ્રિયતમાની યાદને સભર ભરેલી જુએ છે. પણ મોટા ભાગે જ્યાં જ્યાં નજર પડે છે ત્યાં ત્યાં એ પ્રિય પાત્રની યાદ ભરેલી પડી છે. એમ અર્થ કરવામાં આવે છે. કોઈ એક જ જગ્યાએ નહીં, જ્યાં જ્યાં નજર ઠરે છે ત્યાં ત્યાં યાદી ભરી છે. અને બીજા અર્થમાં કહીએ તો જ્યાં જ્યાં યાદી ભરી છે ત્યાં ત્યાં જ નજર ઠરે છે. યાદને અને નજરને ઠરવાને અહીં સીધો સંબંધ છે. અને આમ પહેલી પંક્તિ જ ગઝલના ભાવકને અર્થનું આકાશ ઉઘાડી આપે છે. પ્રત્યેક ભાવક પોતાના ગજા પ્રમાણે એ ભાવવિશ્વમાં વિહાર કરે છે.

મરીઝના શેરમાં દુન્યવી પ્રેમની વાત થઈ છે. કલાપીના શેરમાં એ જ પ્રેમ શુદ્ધ બનીને ભક્તિમાં રૂપાંતરિત થયેલો જણાય છે. અહીં આ ક્ષણે મરીઝનો શેર યાદ આવે છે.

કિસ્મતમાં લખેલું છે જુદાઈમાં સળગવું,

ને એના મિલનની મને પ્રત્યેક જગા યાદ.

જ્યાં જ્યાં નજર ઠરે છે ત્યાં ત્યાં યાદી ભરી છે. અને આંખથી જે આંસુ વહી રહ્યાં છે એમાં પણ આંસુ નહીં, માત્ર અને માત્ર એ યાદો, એ સ્મરણો જ ઝરી રહ્યાં છે. જ્યાં જ્યાં નજર મારી ઠરે ને બદલે જ્યાં જ્યાં નજર મારી પડે અને યાદી ભરી ને બદલે યાદી ભરે એ શબ્દ પણ બોલીએ છીએ તો અર્થ બદલાતો નથી પણ જાણે વધુ ગોઠવાઈ જતો હોય એવું ક્યારેક લાગે. ફરી અહીં ગાલિબનો જાણીતો શેર યાદ આવે છે.

દિલ હૂંઠતા હે ફિર વહી કુરકતકે રાત-દિન,

બૈઠે રહે તસવ્યુરે જાના કિયે હુએ.

આ આખો શેર ગુલઝારે ‘મોસમ’ ફિલ્મના પ્રારંભના મુખડા તરીકે ઉપયોગમાં

લીધી છે અને તેમાં ફૂરસત કે રાત-દિન થઈ ગયું છે. ફુરકત અને ફૂરસત છંદની દૃષ્ટિએ અને અર્થની દૃષ્ટિએ પણ કોઈ અગવડ ઊભી ન કરે એવા હોવાથી ગોઠવાઈ ગયા છે. અને આપણે પણ ફુરકતને બદલે ફૂરસત ગાઈને એ ગીતને માણીએ છીએ. જ્યાં જ્યાં નજર મારી પડે યાદી ભરી ત્યાં આપની એ બાબતમાં પણ આજુ જ કંઈક સમજી શકાય.

ગઝલમાં વર્ણનને ખાસ અવકાશ નથી હોતો. બહુ ઓછા શબ્દોથી કામ લેવાનું છે અને આથી નજર મારી ઠરે એમાં નજર ઠરવા ઉપર ભાર છે. નજર પડવી અને નજર ઠરવી એમાં ઘણો ફેર છે. અને ગઝલની અસલ ખૂબી નજર ઠરવાથી શરૂ થાય છે. જ્યાં જ્યાં નજર ઠરે ત્યાં ત્યાં યાદી છે. ત્યાંથી શરૂ થતી આ ગઝલનો અંતિમ શેર છે, છે આખરે તો એકલી ને એ જ યાદી આપની... જ્યાં જ્યાં નજર ઠરવાની હતી એને બદલે ગઝલ પૂરી થાય છે ત્યાં સુધીમાં તો બધે જ અને બધું જ એની એકમાત્ર યાદ બની જાય છે. સંપૂર્ણ યાદમય બની જાય છે.

યાદને સંબંધ ભૂતકાળ સાથે છે. હંમેશાં યાદ ભૂતકાળની આવતી હોય છે. પણ અહીં ભૂતકાળ અને વર્તમાનકાળ બંનેને સતત પ્રત્યેક શેરમાં જુદી જુદી રીતે ઊઘડવાની તક મળી છે. વિરહમાં પણ એ પ્રિયપાત્ર ક્યાંય દૂર નથી, ખોવાઈ ગયું નથી, જુદું નથી એ ભાવ સતત અને સહજ રીતે પ્રગટ્યો છે.

**માશૂકોના ગાલની લાલી મહી લાલી, અને
જ્યાં જ્યાં ચમન જ્યાં જ્યાં ગુલો ત્યાં ત્યાં નિશાની આપની.
જોઈ અહીં ત્યાં આવતી દરિયાવની મીઠી લહર,
તેની ઉપર ચાલી રહી નાજુક સવારી આપની.
તારા ઉપર તારા તણાં ઝૂમી રહ્યાં જે ઝૂમખાં,
તે યાદ આપે આંખને ગેબી કચેરી આપની.
આ ખૂનનો ચરખો અને રાતે હમારી ગોદમાં,
આ દમ બ દમ બોલી રહી ઝીણી સિતારી આપની.
આકાશથી વર્ષાવતા છો ખંજરો દુશ્મન બધા,
યાદી બનીને ઢાલ ખેંચાઈ રહી છે આપની.**

ગઝલના આ પાંચેય શેર ગુજરાતી ગઝલના પાંચ અમર શેરની જેમ અહીં લખાયા છે. ગઝલના પ્રત્યેક શેરની એક વિશેષતા એ પણ હોય છે કે ક્યારેક આખા શેરને સમજવા માટે એકાદ શબ્દ જ શેરને ચમત્કૃતિ બક્ષતો હોય છે, ગઝલના મિજાજને પ્રગટાવતો હોય છે. અહીં મનોજ ખંડેરિયાનો એક શેર યાદ આવી ચડે.

**હતું ચિત્ર આ ટ્રેન ઊપડ્યા પછીનું,
જતાં દૂર સુધી પાટા અને હું.**

અહીં ‘અને હું’ આ બે શબ્દોએ જ આ શેરની મુખ્ય કૂચીની ભૂમિકા ભજવી છે. ઉપરના પાંચેય શેરોમાં નિશાની, નાજુક સવારી, ગેબી કચેરી, ઝીણી સિતારી અને

ઢાલ શબ્દ શેરમાં પ્રવેશ કરવા માટે સૌથી મહત્ત્વના છે.

માશૂકના ગાલ અને ફૂલો દ્વારા કવિએ આ શેરમાં પૃથ્વી તત્ત્વની વાત કરી છે. માત્ર પોતાની જ માશૂક નહીં, પ્રત્યેક માશૂકની ગાલની લાલી અને એ લાલીની રતાશમાં જ્યાં જ્યાં બગીચા છે, ફૂલો છે ત્યાં ત્યાં એ પ્રિય પાત્રની નિશાની જુએ છે. શરીરની અંદર રહેલી લાલાશ, ગાલની લાલી એ સ્વાસ્થ્યની, નિરોગીપણાની ઉત્તમ ફલસ્વરૂપ વાત છે. વૃક્ષના સ્થૂળ તત્ત્વનું સૂક્ષ્મમાં રૂપાંતર કરતી સિદ્ધિ હોય તો તે ફૂલ છે. વૃક્ષમાં ફૂલનું પ્રગટવું, મહેકનું પ્રગટવું એ વૃક્ષના ચૈતન્યની ઝલક છે. જ્યાં જીવન છે ત્યાં ઈશ્વર છે. જ્યાં ચૈતન્ય છે ત્યાં ઈશ્વર છે, શરીર અને લાશ વચ્ચે ફરક માત્ર ચૈતન્યનો છે.

બીજા શેરમાં દરિયા ઉપર દૂરથી પાસે આવતી લહેરોની વાત કરી છે. પણ એ માત્ર લહેરો જ નથી રહી, એ લહેરો તો પ્રિય પાત્રની નાજુક સવારી બની ચૂકી છે. આમ અહીં જળ તત્ત્વની વાત કરી છે.

આકાશમાં તારાઓનાં ઝૂમખાં ઝૂમી રહ્યાં છે. ઝૂમવાને હલનચલન સાથે સંબંધ છે. તારાઓ જે ટમકી રહ્યા છે એ ટમકવાને કવિએ ઝૂમખા સાથે સરખાવ્યું છે. અહીં એ ગેબી કચેરી આંખને દેખાય છે. આંખની સાથે જ અહીં તેજ તત્ત્વની વાત કરવામાં આવી છે.

આ ખૂનનો ચરખો તો સતત ચાલ્યા જ કરે છે. રાત્રે જ્યારે સાવ નિરાંતે કવિ સૂતા છે ત્યારે તેને પોતાની ગોદમાં શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસમાં, શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસને લીધે વહેતા લોહીના ધબકારામાં જાણે સિતારી વાગી રહી હોય તે અનુભૂતિ કરાવે છે. અહીં દમબદમ, શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસ એ વાયુતત્ત્વની વાત છે.

યાદની કેટલી તાકાત હોઈ શકે ? ભલભલા દુઃખ અને પ્રહારો સહન કરી શકે છે. આકાશથી દુશ્મનો ભલે ખંજરો વરસાવે પણ ઢાલ બનીને એની યાદ તો સર્વથી રક્ષણ કરે છે. અહીં યાદ અને આકાશતત્ત્વ બંને શાશ્વત છે. બંને અદૃશ્ય છે છતાં દેખાય છે. અને બંને પ્રાણને માટે રક્ષક છે એમ ઊંડે ઊતરતા જવાય.

ગુજરાતી ભાષામાં પંચતત્ત્વ ઉપર ઘણાએ ગઝલ લખી છે. પરંતુ એ બધી કૃતક કાં તો થોડાક ગણિત સાથે લખાઈ હોય એવું લાગે. પણ અહીં તો પંચેય તત્ત્વ સહજ વણાઈને શેરમાં પ્રગટ થયાં છે. જોકે આ પાંચ શેર વિશે શ્રી ઉમાશંકર જોશીએ જે કહ્યું છે તે અહીં મૂકવું વધુ યોગ્ય લાગે છે.

“અપૂર્વ પ્રતિભાબળે બીજી કડીથી છઠ્ઠી સુધીમાં કવિ અનુક્રમે પોતાનાં પંચમહાભૂત – પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ – નાં બાહ્ય અદ્ભુત રૂપોને પ્રભુની યાદ આપતાં નિરૂપે છે. અને એ રીતે પિંડ તેમજ બ્રહ્માંડ ઉભય એ ‘યાદી’થી રસબસ થતાં સૂચવે છે. બુદ્ધિવર્ધક ગોઠવીને પંચમહાભૂતોની વાત કરી નથી. કવિના દર્શનમાં સુચારુ બધાં અકૃત્રિમ છે, દિવ્ય સ્ફૂર્તિભર્યો છે કે ગુજરાતી ભાષાના ખજાનામાં પંચરત્ન રૂપે હંમેશાં ઝળહળતાં રહેશે.” (...યાદી આપની, ‘નિશ્ચેના મહેલમાંથી’)

**દેખી બૂરાઈ ના ડડું હું, શી ફિકર છે પાપની ?
ધોવા બારાઈને બધે ગંગા વહે છે આપની.**

માણસ ડરતો હોય છે માત્ર બૂરાઈથી, એ પછી બહારની હોય કે ભીતરની. એ જગતની બૂરાઈ હોય કે મનની બૂરાઈ હોય. પણ જે ક્ષણે ખબર પડે છે કે આપણાં પાપ કરતાં એની કરુણા ઘણી મોટી છે ત્યારે બૂરાઈઓથી, પાપથી ડરવાની કે હીનતાનો ભાવ અનુભવવાની વાત ઓછી થવા માંડે છે. આ શેરને માટે એમની જ પંક્તિઓ યાદ આવે છે.

**હા, પસ્તાવો વિપુલ ઝરણું સ્વર્ગથી ઊતર્યું છે,
પાપી તેમાં ડૂબકી દઈને પુણ્યશાળી બને છે.**

પસ્તાવો એટલે સ્વર્ગથી ઊતરેલું પવિત્ર ઝરણું. આ પસ્તાવાનું વિપુલ ઝરણું ગંગા છે. કોઈ પણ પ્રકારની બૂરાઈ જોઈને ડરવાની હવે ફિક્કર શું હોય. કારણ કે બધે જ એ બૂરાઈને દૂર કરનારી આપની ગંગા વહે છે. ખરેખર જ્યાં જ્યાં એની યાદ આવી જાય પછી બૂરાઈ થતી જ નથી, પ્રગટતી જ નથી, બૂરાઈ કરવાનું મન પણ થતું નથી. સતત યાદ રહે, અખંડ સ્મરણ ચાલ્યા કરે પછી કોઈ બૂરાઈને અવકાશ જ રહેતો નથી.

**થાકું સિતમથી હોય જ્યાં ના કોઈ ક્યાં એ આશના,
તાજી બની ત્યાં ત્યાં ચડે, પેલી શરાબી આપની.**

હું જાણું છું કે આપ સૌ કવિતાના મર્મજ્ઞ છો. કવિતા સમજાવવાની હોય જ નહીં. એ તો વાંચતા જઈએ અને એના અર્થો નવા નવા ભીતર પ્રગટતા જાય, ચિત્રની જેમ દેખાતા જાય. કવિતાનો નાદ, લય, શબ્દો એ જ એક અલગ અનુભૂતિનું વિશ્વ રચી આપતા હોય છે. પરંતુ તે છતાં ક્યારેક આપણે આખા ઘરમાં પેન શોધતા હોઈએ અને પેન આંખ સામે જ પડી હોય છતાં દેખાતી ના હોય એમ બને. ક્યારેક શબ્દો એટલા બધા ચવાઈ ગયા લાગે છે કે તેની ચમત્કૃતિ અનુભવવાની વાત જ દૂર રહી જાય. આપણે પણ એ શબ્દોનો એટલો બધો ઉપયોગ કરી નાખ્યો હોય છે કે એ શબ્દો બોલીએ છીએ ખરા પરંતુ તેના સૂક્ષ્મ અર્થ માટે રોજિંદા વપરાશને લીધે સાવ સંવેદનશૂન્ય થઈ ગયા હોઈએ છીએ.

હવેના શેરમાં આપની યાદીની ગઝલમાં વાત તો આપની યાદીની જ કરવી છે. અને એ યાદ તાજી બનીને ત્યાં ત્યાં નજરે ચઢે છે. અહીં ત્યાં ત્યાંની સાથે ફરી પાછો પહેલો શેર યાદ આવી જાય, જ્યાં જ્યાં નઝર મારી ઠરે-વાળો. જીવનમાં ચારેબાજુથી નિરાશા, ચારેબાજુથી માત્ર દુઃખ અને સિતમ સહન કરતા હોઈએ ત્યારે કોઈ ક્યાંય પરિચિત દેખાતું ના હોય. ત્યારે ફરી પાછી આપની યાદી તાજી બની રહે છે. અને એ સ્વયં એક અદ્ભુત નશો આપનારી, બધું ભુલાવનારી (પેલી શરાબી) બની જાય છે. શરાબની વિશેષતા જ એ છે કે એ મનથી દૂર લઈ જાય છે. અને એ જૂની યાદ હંમેશાં તાજી બનીને જ આવતી હોય છે. યાદ બધાં જ દુઃખ ભુલાવવાની ક્ષમતા ધરાવતી બની જાય એ કેટલી મોટી ઘટના છે !

**જ્યાં જ્યાં મિલાવે હાથ યારો ત્યાં મિલાવી હાથને,
અહેસાનમાં દિલ ઝૂકતું, રહેમત ખડી ત્યાં આપની.**

જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે મિત્રોએ હાથ મેળવ્યો છે. જ્યાં જ્યાં હૃદય મળ્યાં છે ત્યાં ત્યાં આ મળવું એ એની કૃપા છે. આ મળવાનું સ્રોત એની રહેમત (કૃપા) છે. આટલું સમજાઈ જાય એ બહુ મોટી વાત છે.

**પ્યારું તજીને પ્યાર કોઈ આદરે છેલ્લી સફર,
ધોવાઈ યાદી ત્યાં રડાવે છે જુદાઈ આપની.**

કોઈ નાની-મોટી સફર કે યાત્રાએ નીકળ્યા હોઈએ છીએ ત્યારે થોડુંક કામનું લઈને નીકળી પડ્યા હોઈએ છીએ. પરંતુ જિંદગીની છેલ્લી સફર જ્યારે શરૂ થાય છે ત્યારે પ્યાર, પ્યારા સંબંધો બધું જ ત્યજીને, છોડીને... એ છેલ્લી સફર શરૂ કરવાની હોય છે. અહીં પ્યારું ત્યજીને પ્યાર એ શબ્દમાં ત્યજવા ઉપર ભાર છે. વૃક્ષ પાંદડું ત્યજી દેને બસ એમ, છેલ્લે એ પ્રેમ પણ ત્યજીને છેલ્લી સફર મૃત્યુની શરૂ થાય છે અને ત્યારે એની પ્રત્યેક યાદ એટલું રડાવે છે કે બધી જ યાદો ધોવાઈ જાય છે. અને એ એમ પણ કહી શકાય કે એ ક્ષણે જુદાઈ રડાવે છે. અહીં બે રીતે આ બીજા મિસરાને વાંચી શકાય.

**ધોવાઈ યાદી ત્યાં રડાવે છે,
રડાવે છે જુદાઈ આપની.**

આ છેલ્લી સફર છે એટલે ત્યજવું પડે છે. અને આ છેલ્લી જુદાઈ એવી છે કે જેના અંતે હવે આ જીવનમાં, હવે આ શરીર સાથે, એ ચહેરા, એ અવાજ સાથે ફરી મિલન થઈ શકશે નહીં. એક પરમજ્ઞાનીને મળવા જવાનું થયું હતું. પ્રિય પાત્ર મૃત્યુ પામ્યું હતું. આત્મા અમર છે, શરીર નાશવંત છે એ પણ સ્પષ્ટ હતું, છતાં આંખમાંથી આંસુ વહી જતાં હતાં. કારણ કે હવે એ આત્મા, એ ચહેરા રૂપે, એ અવાજ રૂપે, એ આંખો રૂપે હવે મળવાનો નહોતો. એ ચહેરો, એ અવાજ ફરીવાર ક્યારેય જોવા-સાંભળવા મળવાનો નહોતો.

**રોઈ ન કાં એ રાહમાં બાકી રહીને એકલો, -
આશકોના રાહની જે રાહદારી આપની ?**

અને એ રસ્તે હવે સાવ એકલો, બાકી રહેલો પ્રેમી રડે છે. અને કેમ ના રડે ? પ્રેમી એટલે માત્ર શરીર નહીં. પ્રેમી એલે તો સૂક્ષ્મ અર્થમાં શુદ્ધ પ્રેમ જ. પ્રેમી ચાલ્યો જાય છે. એનો પ્રેમ તો હૃદયમાં હોય જ છે. એટલે જ્યારે જ્યારે અન્ય આશિકોની અવર-જવર દેખાય છે, અન્ય આશિકોને પ્રેમના રસ્તે જુએ છે ત્યારે ત્યારે એ પ્રેમ, એ રાહદારી એ પ્રિય પાત્રની જ હોય છે. એ રાહદારી એ એની જ છે. એ રાહદારી પરમચૈતન્ય જ કરતું હોય છે.

ગઝલના અંતિમ ત્રણ શેર આ આપની યાદીના એક એવા વર્ણકે આપણને લઈ જાય છે જ્યાંથી જીવન એટલે માત્ર યાદ એ જ અર્થ પ્રગટ થાય છે, યાદનો મહિમા સમજાય છે.

જીવન એટલે જ યાદ. યાદ, સ્મૃતિ, memory, સ્મરણ. આ બધા જ શબ્દો ભલે

જુદી જુદી અર્થણયાઓ ધરાવતું હોય પણ બાહ્ય જીવન અને આંતરિક જીવનને એ જ ટકાવી રાખનાર પરિબળ છે. લૌકિક હોય કે અલૌકિક હોય, દુન્યવી વાત હોય કે આધ્યાત્મિક જગતની યાત્રા હોય... યાદનું જ મહત્ત્વ છે. એક ક્ષણ માટે કલ્પી લઈએ કે આપણી સ્મૃતિ નાશ પામી છે. યાદશક્તિ ખતમ થઈ ગઈ છે. હવેનું જીવન કેવું હશે ? આપણે ઘણી વાર એક રૂમમાંથી બીજા રૂમમાં શું લેવા ગયા હતા એ ભૂલી જઈએ છીએ, કોઈનું નામ ભૂલી જઈએ છીએ અને ત્યારે કહી ઊઠીએ છીએ કે હૈયે છે પણ હોઠે એ નામ કે વાત યાદ આવતી નથી. પણ વાત હૈયે અને હોઠેથી ભૂલાઈ જાય તો ? વિસ્મૃતિના અંધકારમાં ધકેલાઈ જઈએ તો ? અલ્લાઈમર રોગ છે. પરંતુ કલ્પના કરીએ કે સ્મૃતિ ભૂંસાઈ જ ગઈ તો જીવન કેવું અઘરું થઈ જાય !

અમારા એક શિક્ષક ચોરવાડના દરિયાકિનારે ન્હાવા પડ્યા હતા. અને દરિયાનાં મોજાંઓએ એવી રીતે તેમને ખેંચી લીધા અને પાણીની થાપટો ઉપર થાપટો વાગી કે તેમની યાદશક્તિ નાશ પામી. અમને વિદ્યાર્થીઓને તો એ ઓળખી નહોતા જ શકતા. પરંતુ કુટુંબીજનોને પણ ઓળખી નહોતા શકતા. તે તેમની ડિગ્રી, સંબંધો બધું જ ભૂલી ગયા હતા. ઘણા લાંબા સમયે અમને ખબર પડી કે તે ભાષા પણ ભૂલી ગયા હતા. અમારી સોસાયટીમાં જ રહેતા એક વૃદ્ધ કાકા બધું જ વારેઘડીએ ભૂલી જતા હતા. એ ઘેરથી બહાર નીકળી જાય પછી રાત્રે ક્યાંક સૂઈ ગયા હોય. કોઈને ખબર ના હોય.

ખટમીઠાં સ્મરણો જિંદગીમાં રંગ પૂરે છે. અધ્યાત્મની દુનિયામાં પણ જાતિ-સ્મરણ, આત્મ-સ્મરણ, Self Remembrance, Dejavu વગેરે શબ્દો પ્રચલિત છે.

જૂનું નવું જાણું અને રોઈ હસું તે તે બધું,

જૂની નવી ના કાંઈ તાજી એક યાદી આપની.

જે કંઈ જૂનું અને નવું જાણીએ છીએ, જે ખટમીઠી યાદો એ યાદો પણ પેલી પરમ યાદ પાસે તો સાવ ઝાંખી જ પડી જતી હોય છે. એકમાત્ર એ પરમ યાદ જ ટકી રહે છે. જૂનું કે નવું કશું જ બચતું નથી. પાણીની પાઈપમાંથી જેમ ટીપું-ટીપું ટપકીને પાણી ઓછું થતું હોય છે. એક કલાકમાં કેટલાંય ટીપાં ટપકીને ઓછાં થતાં હશે. એક મહિને કે વર્ષને અંતે કેટલું બધું પાણી ટપકીને નાશ પામતું હશે ? બાળપણથી આજ સુધીની આપણી અનેક યાદો આમ ટપકતી-ટપકતી ઓછી થઈ ગઈ છે. ઓછી થતી જાય છે. જૂની-નવી બધી જ યાદો... કશું જ બચતું નથી અને માત્ર એક જ આખંડ સ્મરણ મનમાં રહ્યા કરે છે.

ભૂલી જવાતી છો બધી લાખો કિતાબો સામટી,

જોયું ન જોયું છો બને જો એક યાદી આપની.

પુસ્તકમાંથી વાંચેલું જ્ઞાન બહારનું છે. જે જોયેલું છે એ પણ ન જોયેલા સમું બની શકે છે. પરંતુ જે આત્મસાત્ થયેલી હોય છે તે વાત કદી ભુલાતી હોતી નથી. બહારનું બધું જ્ઞાન, જોયેલું જાણેલું બધું જ ભુલાઈ જઈ શકે છે. અને એ બધું જો ભુલાતું હોય અને બધું જ એની યાદ પાસે કિંમત રૂપે જો ચૂકવવું પડે તો પણ કોઈ મોટી વાત નથી.

કિંમત કરાવે ભૂલ તે ભૂલો કરી નાખું બધી,

છે આખરે તો એકલી ને એ જ યાદી આપની.

ભાગ્ય મનુષ્યને ભૂલો કરાવી દેતું હોય છે. ભાગ્ય જે જે ભૂલો કરાવી દેતું હોય ક્ષમ્ય, અક્ષમ્ય, નાનીમોટી તેની હવે પરવા નથી. કારણ કે અંતે અને એક માત્ર એની યાદ તારનારી છે, એની પ્રતીતિ થઈ ચૂકી છે. યાદનું મૂલ્ય સમજાઈ જાય અને તેની આ પ્રતીતિ થાય એ નાની-સૂની ઘટના નથી.

આપની યાદી ગઝલ ગુજરાતી ભાષાની પાયાની ગઝલોમાંની એક છે. ગાંધીજીને પ્રિય હતી. છતાં વૈષ્ણવ જનની જેમ તેને આશ્રમ ભજનાવલીમાં સ્થાન નથી મળ્યું તે દુઃખદ ઘટના છે. જોકે વૈષ્ણવ જન કરતાં આપની યાદી કાવ્યતત્ત્વની દૃષ્ટિએ વધુ સમૃદ્ધ અને બળકટ રચના છે. જાણે ગીત અને ગઝલનો વહેરોવંચો અહીં પણ નડી ગયો. ઘણા ગઝલના વિદ્વાનોને આમાં કાફિયા નથી માટે ગઝલ જ ન કહેવાય એમ પણ વિધાનો કરવાનો હરખ થયો છે. પરંતુ ગુજરાતી ભાષા જ્યાં સુધી હશે ત્યાં સુધી પેઢી-દરપેઢી આ ‘આપની યાદી’ રહેવાની છે. આપની યાદી તો કંઈકને માટે ગઝલ-પ્રવેશિકા છે. કોઈક સર્જકથી આવી એકાદ કૃતિ સર્જાય એ પરમ ધન્યતાનો અવસર છે.

r

અજરામર ગીરના સામર્થ્ય અને સંબંધની કથા | કિશોર વ્યાસ

['અકૂપાર' - ધ્રુવ ભટ્ટ, ગૂર્જર, ૨૦૧૦, ૩૫૦, પૃ. ૨૮૦, કિં. રૂ. ૨૦૦]

કાચબો હલી ન જાય એની તકેદારી રાખતી સમગ્ર ગીર પ્રજાની કથા અહીં આલેખવામાં આવી છે.

સૌ પહેલાં તો આ અકૂપાર જેવા અરૂઢ અંગે લેખકે જે કહ્યું છે એ જોઈએ : એક ભાભાએ ૧૯૮૨ના વાવાઝોડાની વાત કાઢતાં કહેલું કે : 'પૂસો મા, ઈ કે'વાય એવું જ નથ્ય. ક્યોને કે ઊભું એટલું સહુતુ. ગચ્ચમાંથી એટલાં ઝાડવાં કાઢ્યાં'તાં કે ક્યોને કે ગચ્ચની સાગમટે

નનામીયું જાતી'તી.

મેં તો કઈ દીધું કે ગચ્ચનું આવરદા પૂરું. પણ આજે જોઈ તો મારી વાલી એવી ને એવી દાંત કાઢતી થઈ ગઈ. હવે છાતી ઠોકીને કઉ કે વડવા કે'તા'તા ઈ ખોટું નથ. ગચ્ચ તો મારી મા, અજરામર છે.'

મહાભારતમાં વર્ણવાયેલી અકૂપારની કથા અને આ ભાભાની વાત વચ્ચે લેખકને કોઈ ફરક જણાયો નથી. એ જ રીતે પૃથ્વી શેષનાગની ફણા અને કાચબાની પીઠ પર ટકેલી છે એવી વાતનો ઉલ્લેખ થતાં કોઈએ કહ્યું હતું કે : 'જો એમ હોય તો એ ટેકો જે બિંદુ પર લાગેલો હશે તે બરાબર ગીરની નીચે હશે.' આ વાતોના સ્વીકાર-અસ્વીકારમાં પડવાને બદલે આપણે એમ કહી શકીએ કે તત્ત્વરૂપા પૃથ્વીને ટેકો આપવા મથવું, પ્રકૃતિતત્ત્વનો ભારે આદર કરવો એ લેખકની મૂળભૂત Thesis રહી છે. લેખકે આ અગાઉ આપેલી 'સમુદ્રાન્તિકે', 'અતરાપિ', 'તત્ત્વમસિ' અને 'કર્ણલોક' જેવી લોકગમ્ય નવલકથાઓમાં કોઈ ને કોઈ રૂપે પ્રકૃતિતત્ત્વોના સાયુજ્યને કેન્દ્રમાં મૂક્યું છે. પર્યાવરણ પ્રત્યેની ઊંડી નિસબતને વ્યક્ત કરવી એ એમના લખાણનું આગળ આવી જતું પ્રયોજન છે. લેખકનું પ્રયોજન તો ગમે તે હોઈ શકે પરંતુ જ્યારે તેઓ કથામાં આ નિસબતને વ્યક્ત કરવાનો યત્ન કરે છે ત્યારે એ કેવળ સપાટી પરના ચિંતનમનન તો બની રહેતાં નથી ને એ વિચારવું ઘટે છે. ગીરના પરિસરને, પર્યાવરણને તેમ ગીરના જીવનસંસ્કાર અને સંસ્કૃતિને જુદા જુદા પ્રસંગોમાં લેખકને વ્યક્ત કરવાં છે. પરિણામે ગીરના અનુભવની આ સ્મૃતિકથા છે એમ આ ભ્રમણકથા પણ છે. નવલકથાનું પાત્ર મુસ્તુફા લેખકની એક ગામડેથી બીજા ગામડે ફરવાની તત્પરતા જોઈને કહે છે : 'આજ ગચ્ચ તો કાલ ઘેડ... ને પરમ દી' ક્યાંક બીજે' એ સાચું લાગે છે. આ સ્થળ જંગલ કહેવાય છે એની નવાઈ પણ નાયકને સતત લાગે છે. જંગલને નામે થોડાં ઊંચાં વૃક્ષો, ક્યાંક ક્યાંક બાવળની ઝાડી, ઊંચીનીચી ડુંગરધાર પર ઘાસિયો વગડો હોય એવા

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- v 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- v 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- v 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- v વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- v ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- v પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- v પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- v 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- v 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- v લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- v સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણાવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- v પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

પ્રદેશમાં સતત ફરતાં નાનાંમોટાં વાહનો, ઘાસતેલથી બળતા દીવાઓ, ખેતર-વાડીમાં ચાલતાં મશીનો અને ગીરપ્રજા સાથે વસતા હિંસક પ્રાણીઓની વાતો લેખકે સતત કર્યા કરી છે પણ પ્રજાના જંગલમાંના અતિક્રમણની, પ્રવાસીઓ વડે ખીસાં ભરતા ભ્રષ્ટ તંત્રની, અભાવગ્રસ્ત દશાની અને પ્રકૃતિના બેફામ ઉપભોગની વાતથી તેઓ દૂર રહ્યા છે. અજાણી જગ્યાએ અજાણ્યાં માણસો સાથે વાત કેવી રીતે શરૂ કરવી એ વાતે મૂંઝાતા નાયકને ગીરમાં વસતાં જુદી જુદી જ્ઞાતિનાં સૌ લોક આવકારવા અને મદદ કરવા ખડે પગે રહે. ચા-પાણી તો ઠીક, જમવાનો પણ સતત આગ્રહ કર્યા કરે, કોઈ આનાકાની વિના રહેવા માટે ઓરડી ધરવા ઉપરાંત એનાં નાનાંમોટાં કામ લોક કરતું રહે. નાયક સ્વજનની માફક શાક સુધારવા પણ બેસી જાય... આવા પ્રકારનાં વારંવારનાં આલેખનો ગીરનો (કાઠિયાવાડમાં કો'ક દી ભૂલો પડ્ય ભગવાન...) ઊજળો આવકારો પ્રગટ કરે છે પણ એમાં પ્રતિજનકતાનો ચોખ્ખો અભાવ છે. સુષુપ્તુ આવા નિરૂપણથી ગીરની પ્રજાને, એની જીવનશૈલીને વર્ણવવાની નિયત કરેલી ફ્રેમમાં લેખક રમી રહ્યા હોય એમ જણાય છે. પ્રકૃતિનાં રક્ષણ અને સંવર્ધનની સતત ચિંતા કરતા માણસો સિંહ ઘોરામાં છે એ જાણતા હોવા છતાં સાહેબોને પાછલા રસ્તે પણ સિંહ બતાવવાનું દુઃસાહસ કરે એ વિચિત્ર લાગે છે. રબારી, મેર અને ચારણ જાતિની બોલીગત વિશેષતાઓ અંગે ચર્ચામાં ઊતરી પડતા લેખકનો એ આખોયે મુદ્દો ખાસ પ્રભાવક નથી. પૃથ્વીતત્ત્વનાં ચિત્રો દોરવા ગીરમાં આગંતુક એવા નાયકને પ્રથમથી જ કોઈ ગેબી અવાજ સાંભળતો કલ્પ્યો છે જે નાયકને દોરવણી આપે છે, ચિંતનની ભૂમિકા ઊભી કરે છે. પ્રોજેક્ટને નામે શહેરી વ્યક્તિત્વને પ્રકૃતિ વચ્ચે મૂકવાની લેખકની રીતિ એકથી વધુ નવલકથામાં પુનરાવૃત્ત થઈ છે. નાયકે દોરેલાં ચિત્રોમાં ગીરવાસીઓ રસ લે ત્યાં સુધી બરાબર પણ એ ચિત્રોની ખોડખાંપણ કાઢી સમીક્ષા કરે એ અયોગ્ય લાગે છે. ખમા ગીરને કહેતાં આઈમાં જાણે પ્રકૃતિનાં રખોપાં કરવા જ સર્જાયાં છે. ગીરમાં કુંવાડિયા ઊગતાં નેસના માલધારીઓને એમણે આપેલા સંદેશમાં પૃથ્વીતત્ત્વ પરત્વેનો પ્રબળ લગાવ પ્રગટ થઈ જાય છે. એહમદ અને મુસ્તુફા જેવાં મુસ્લિમ પાત્રોને ગીરમાં સૌ લોકની સાથે ઓતપ્રોત થઈ જીવતા દર્શાવી કોમી ઐક્યનો માર્મિક સંદેશ કહેવાયો છે તો ગીરને છોડીને મુંબઈમાં આવી જવા સગાંઓના આમંત્રણનો અસ્વીકાર કરતા જુસબમાં પણ ગીરનો નાતો ઉપજાવ્યો છે. સાંસાઈ આ કથાનું બહાદુર, વ્યવહારકુશળ એવું પાત્ર છે. એમના વ્યક્તિત્વમાં રહેલું બરછટપણું ભાવકને છેક સુધી બાંધી રાખનારું છે. ગીરના પાણાથી લઈને માણા સુધીની ચિંતા એ કરે છે ત્યારે જાગતી સાંસાઈનો અનુભવ પમાય છે. દીવાકરનનો દીપડા પ્રત્યેનો પ્રેમ, પોલિયોગ્રસ્ત કાનાનો સંતોષ, શિકારી અબલાબાપાની સાવજ માટેની મહોબત, લાટસાહેબના શિકાર કાર્યક્રમ સામે રવાઆતાનો એકલહાથે પુરુષાર્થ, ગિરવાણ નામધારી ગાયના જંગલખાતા પાસેથી ચૈસા ન લેતી લાજો અને બેરલની પીડાનો અનુભવ પોતાની ચેતનામાં કરતી રાણીની સહજ સમજણ જેવા પ્રસંગો

આ નવલકથાનું આસ્વાદ્ય પાસું છે. ધાનુ અને વિક્રમ જેવાં પાત્રો પણ એ આકર્ષણમાં વધારો કરે છે. ખોટા રસ્તે કમાઈ લેનારા ગઢવી જેવા એકલદોકલ પાત્ર સિવાય આદર્શમય અને હકારાત્મક પાત્રો સરજવાનો સર્જકનો ઉપક્રમ અહીં રહ્યો છે. ઇથોપિયાથી સિંહ પર સંશોધન કરવા આવેલી ડોરોથી માણસોથી અતડી રહેતી દર્શાવી છે એમાં શુષ્ક સંશોધકની છબિ તો નીપજે જ છે એ સાથે ઠાલાં સંશોધન કરી પરિવેશથી, અંદરથી કોરા રહેતા માણસો પ્રત્યેનો ટોણો પણ છે. વિદ્યાર્થીકેમ્પમાંનો બીકણ શર્મા, દોશી સાહેબ જેવાં પાત્રો ગીરમાં કેવળ આનંદપ્રમોદ કરવા આવનાર તરફનો વ્યંગ મૂકી જાય છે અને આવાં તમામ પાત્રોને ખુદ લેખકે જ હસી કાઢ્યાં છે ! સંરક્ષક આવેશમાં લેખક 'ગીર એટલે માત્ર સિંહો નહિ એ સંદેશો ફેલાવવાની તાતી જરૂર છે એ માટે એવા યુવાનો જોઈએ કે જે માત્ર સિંહને નહિ પ્રકૃતિને ચાહતા હોય, સમગ્ર કુદરતની ઉપાસના કરતા હોય.' એવો અમૂલ્ય સંદેશ પણ આપણને ધરે છે. સિંહની થતી હત્યાઓનાં ષડ્યંત્રો બાબતે સાંસાઈ સાથે નાયકના આઠ-દસ દિવસના પ્રવાસમાં પાળ વિનાના કૂવાઓ, ખેતરોમાં ભેલાણથી બચવા રાત્રીસમયે મુકાતા વીજપ્રવાહ જેવા મુદ્દાઓની ચર્ચા કરવાનો વ્યામોહ લેખક છોડી શક્યા નથી એ તો ઠીક પણ કનકાઈમાં માતાના મંદિરે રાત રોકાવા દેવાની પરવાનગીનો પ્રશ્ન પણ ચર્ચ્યા વિના ગીરની વાત અપૂર્ણ રહેશે એમ લેખક માનતા લાગે છે. પર્યાવરણના એકથી વધારે પ્રશ્નોને સૂચવવા-ચર્ચવા એ લેખકનો ઉપક્રમ રહ્યો છે એથી ગીર અભયારણ્યમાંથી બહાર નીકળી માધવપુર ઘેડ સુધી પહોંચી માછીમારો દ્વારા વ્હેલ-શાર્કનો શિકાર ન કરવાના અભિયાનની વાતોનો પ્રવેશ થયો છે. નાયકના પ્રકૃતિને બચાવવા માટેના આ પ્રયત્નો અત્યુત્સાહી છે. એ જ કારણે વાચક પણ નવલકથાના વાતાવરણમાંથી બહાર ધકેલાઈ જાય એવું બને. પર્યાવરણ સંરક્ષણની લોકશૈલીમાં, પોતાની આગવી કોઠાસૂઝ વડે શાંત ઝુંબેશ ચલાવનારી પ્રજા પણ એ સંદર્ભમાં અહીં ખાસ્સી બોલકી બની ગઈ છે. પ્રજા પ્રકૃતિપ્રેમીઓની તમામ વાતોને સાંભળે, સ્વીકારે અને અમલ કરવા લાગી જાય એ પ્રસંગયોજનાઓ આ સમયે તો આશ્ચર્ય સર્જે છે. 'કંઈક હોય તો જ કંઈક આવે' એમ નાયકને કહેતા ભરથરી (વિક્રમ)ના 'માન ન માન, તું ગવ્વનો સો, કાં તો ગવ્વનો થાતો જા સૂ' જેવા સંવાદો અને નાયકને સંભળાતો ગેબી અવાજ 'ગીર, ઘેડ કે બરડો, તારું શું માનવું છે ? એક વખતની આપણી ભૂમિ...'નું સમીકરણ સાબિત કરવા લેખકે સાવ જ અપરિચિત જણાતાં, રહસ્યમય નાભિનાળના સંબંધને ગીર સાથે જોડવા ગોરબાપાના પાત્રને દાખલ કર્યું છે. ગીરના સામર્થ્ય અને સંબંધજગતને પ્રત્યક્ષ કરતી આવી એકાધિક વાતોમાં સર્જકે ઘેરા રંગો પૂર્યાં છે. અચાનક સામે આવી ચઢતા સિંહનો ભય ન રાખતા રહેવાસીઓ એનો નામ દઈને જે ઉલ્લેખ કરે એમાં એકમેકના સંબંધની આત્મીયતા લેખકે સાંસાઈ, ધાનુ અને સોનલના પ્રસંગોમાં દર્શાવી છે તેમ સિંહને પણ માણસજાતનો અહીં ખાસ ડર નથી એમ એક વનઅધિકારી શિબિરાર્થીઓને કહે છે પરંતુ એ જ શિબિરાર્થી જ્યારે 'ગીરમાં

કે બીજે, જંગલોમાં બધું સારું જ ચાલે છે તેવું કહેવું તે તમને બરાબર લાગે છે ? એમ પૂછે છે ત્યારે એનો જવાબ જુદો અપાયો છે. ખરેખર તો આ જવાબને બદલે વિદ્યાર્થીનો માર્મિક પ્રશ્ન જ અહીં વિચારણીય બની જાય છે.

પ્રકૃતિ પ્રત્યે અનર્ગળ ભાવથી જોડાયેલા મનુષ્યોની, એ માટે સંઘર્ષરત લોકોની અને પ્રકૃતિજગતના સહજ સંબંધને પ્રગટ કરતી આ કથા પ્રકૃતિપ્રેમી વાચકોને ગમી જાય એવી છે.

r

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : ભરત સાધુ

શ્રી કે. બી. વ્યાસ વ્યાખ્યાનમાળા

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને મહિલા મહાવિદ્યાલય, વડોદરાનાં સંયુક્ત ઉપક્રમે શ્રી કે. બી. વ્યાસ વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત તા. ૧૮-૧-૨૦૧૧ના રોજ ડૉ. ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટે ‘ધ્વનિ અને ધ્વનિઘટક’ વિષય પર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

શ્રી ઉમાશંકર જોશી જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે કાર્યક્રમ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને પ્રગતિ મિત્રમંડળ મુંબઈનાં સંયુક્ત ઉપક્રમે ઉમાશંકર જોશીના જીવનકવનને આવરતી નાટ્યાત્મક રજૂઆત અને કવિસંમેલનનું આયોજન તા. ૨૭-૩-૨૦૧૧નાં રોજ કાંદિવલી ‘પંચેલિયા સભાગૃહ’ ખાતે કરવામાં આવ્યું હતું. સ્વણિમ ગુજરાતનાં સંયોજક શ્રી રાકેશ જોશીએ ‘કળશ’નું સ્થાપન કર્યું હતું. પ્રતીક ગાંધીએ શ્રી ઉમાશંકરને આજના સંદર્ભમાં રજૂ કર્યા હતા. જહોની શાહે ઉમાશંકર જોશીની એક હાસ્યકૃતિનું પઠન કર્યું હતું અને કુ. અંતશ વૈદ્યે તેમના કાવ્યોને સુંદર અવાજે રજૂ કર્યા હતા. ‘તો દોસ્ત હવે સંભળાવ ગઝલ’માં મૂકેશ જોશીના સંચાલનમાં હિતેન આનંદપરા તથા હેમેન શાહ અને પ્રગતિ મિત્ર મંડળનાં પ્રમુખ વસંત શાહે પોતાની ગઝલ રજૂ કરી હતી.

‘પાક્ષિકી’ અંતર્ગત ‘નાટ્યપરિક્રમા’નો શુભારંભ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ‘પાક્ષિકી’ અને ‘જશવંત ઠાકર મેમોરિયલ ફાઉન્ડેશન’ના સંયુક્ત ઉપક્રમે વિશ્વરંગભૂમિદિન ૨૭ માર્ચ, ૨૦૧૧ના રોજ નાટ્યવાંચન, નાટ્યતાલીમ, નાટ્યમંચન, નાટ્યવ્યાખ્યાનના વિવિધ કાર્યક્રમોનો આરંભ ‘નાટ્યપરિક્રમા’ શીર્ષકથી કરવામાં આવ્યો. આ કાર્યક્રમના પ્રથમ પડાવમાં ‘વાચિકમ્’ અંતર્ગત સાહિત્યનાં જાણીતા સ્ત્રી-પુરુષ પાત્રોના હૃદયમંચનને વાચા આપતી એકોક્તિઓ રજૂ થઈ હતી. કાર્યક્રમનાં ઉદ્ઘાટક તરીકે ગુજરાતી સાહિત્યના જાણીતા નાટ્યકાર અને વિવેચક ડૉ. સતીશ વ્યાસે પ્રસંગોચિત વ્યાખ્યાનમાં આજે નાટક-એકાંકીની રચના અંતર્ગત અને ભજવણી અંતર્ગત ઊભી થયેલી ગંભીર પરિસ્થિતિ અંગે ચિંતા વ્યક્ત કરી હતી. તેમણે કહ્યું કે આજે નાટકો પ્રમાણમાં ઓછા લખાય છે. અને જે લખાય છે, તે ભજવાતાં નથી. આ ઉપરાંત તેમણે નાટ્યકાર અને અભિનેતા વચ્ચે એક સેતુ રચાય તેવાં પ્રયત્નો કરવાની વાત કરી હતી. કાર્યક્રમમાં ‘વાચિકમ્’ અંતર્ગત સાહિત્યનાં જાણીતા વિવિધ પાત્રો ‘મંથરા’ (ઉમાશંકર જોશી), ‘મદિરા’ (ચંદ્રવદન ચી. મહેતા), ‘રાજુ’ (પન્નાલાલ

પટેલ), ‘સંતુ રંગીલી’ (મધુ રાય)ની એકોક્તિઓ રજૂ કરવામાં આવી હતી. રક્ષા નાયક, ભાવિની જાની, નિસર્ગ ત્રિવેદી, અભિનય બંકર, આરતી પટેલ, તરુણા દિક્ષિત, હિરેન પટેલ, અદિતિ દેસાઈ, જિગર શાહ, અંકિત અરોરા (આર. જે.) ભાર્ગવ પુરોહિત, દેવકી (આર. જે.) તુષાર ત્રિપાઠી વગેરે કલાકારો દ્વારા આ એકોક્તિઓને સુંદર રીતે રજૂ કરવામાં આવી હતી. નાટકને અનુકૂળ રંગભૂમિ પણ હાથવગી વસ્તુઓથી વિના ખર્ચે તૈયાર કરવામાં આવી હતી. માત્ર સંવાદ દ્વારા પણ નાટકને માણી શકાય છે, તેનો અનુભવ સૌ શ્રોતાજનોએ કર્યો હતો. અહીં માત્ર આરોહઅવરોહ યુક્ત સંવાદો દ્વારા શ્રોતાઓનાં માનસ પર આ પાત્રો મંચસ્થ થયાં હતાં. અને સૌએ નાટકનાં નવરસોનું પાન કર્યું હતું. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન અદિતિ દેસાઈ અને રાજેન્દ્ર પટેલે કર્યું હતું. કાર્યક્રમને અંતે નીતિન વડગામાએ આભારવિધિ કરી હતી.

‘નાટ્ય પરિક્રમા’

‘નાટ્યપરિક્રમા’ના ઉપક્રમે તા. ૧-૪-૨૦૧૧ના રોજ ચં. ચી. મહેતા અને જશવંત ઠાકર વિશે દસ્તાવેજી ફિલ્મો દર્શાવવામાં આવી હતી. તેમજ જાણીતા અભિનેતા દર્શન જરીવાલાએ માતૃભાષાનાં સંવર્ધન અને ભાષાને બચાવવા માટે નાટક કેવી રીતે મદદરૂપ થાય તે અંગે ચર્ચા કરી હતી. તા. ૮-૪-૨૦૧૧ના રોજ જાણીતા અભિનેત્રી રત્ના પાઠકે પોતાની માતા દિના પાઠક અને પોતાના રંગભૂમિ અને ફિલ્મ અંગેનાં અનુભવો રજૂ કર્યાં હતા. રત્ના પાઠકે રંગભૂમિને પોતાનો પ્રથમ પ્રેમ જગાવ્યો હતો. કાર્યક્રમનાં ભૂમિકારૂપ વ્યાખ્યાન રાજેન્દ્ર પટેલે આપ્યા હતા. તથા ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને જશવંત ઠાકર મેમોરિયલ ફાઉન્ડેશનનો સંસ્થાનો પરિચય અદિતિ દેસાઈએ આપ્યો હતો. આ કાર્યક્રમનો શ્રોતાઓનો સારો એવો પ્રતિસાદ મળી રહ્યો છે. તેનો અનુભવ શ્રોતાઓથી ભરેલા ખંડ દ્વારા મળી રહ્યો હતો.

સાહિત્યસિદ્ધાંત શ્રેણીમાં ડૉ. મધુસૂદન બક્ષી

પૂર્વ અને પશ્ચિમના સાહિત્યવિચારની તુલનાત્મક ચર્ચા થાય તેમજ નૂતનપ્રવાહોની જાણકારી મળે તે હેતુસર ૭મી એપ્રિલ, ૨૦૧૧ના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર અંતર્ગત ‘સાહિત્યસિદ્ધાંત’ વ્યાખ્યાનશ્રેણીનું નવમું વ્યાખ્યાન આયોજીત કરાયું હતું. જેમાં ડૉ. મધુસૂદન બક્ષીએ ‘ભેદ વિચાર : રામાનુજાચાર્ય અને દેરિદા’ વિષય પર વક્તવ્ય રજૂ કર્યું હતું. રામાનુજાચાર્ય અને દેરિદામાં ભેદવિચારની સ્પષ્ટતા આપતા પહેલા ડૉ. બક્ષીએ ‘ભેદવિચાર’ની વિભાવના સુપેરે ચર્ચી. ભાષાવિચારની સૃષ્ટિ ભેદવિચાર વગર શક્ય છે જ નહિ. વળી, અર્થઘટન અને તાત્ત્વિક વિચારણામાં ભેદવિચારની સ્પષ્ટતા આપ્યા બાદ તેમણે રામાનુજાચાર્ય અને દેરિદામાં ભેદવિચારની ચર્ચા કરી હતી. ‘ભેદવિચાર’ ભાષાથી પર છે’ આ વાક્યને ડૉ. મધુસૂદન બક્ષીએ માર્મિક રીતે રજૂ કરી આપ્યું. આ વ્યાખ્યાનશ્રેણીમાં શ્રોતાગણોએ હોંશે હોંશે ભાગ લીધો હતો, તેમ કહીએ તો અતિશયોક્તિ નથી. વળી, વ્યાખ્યાનના અંતે શ્રી

ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા અને અર્ચિતા યાજ્ઞિકનો ડૉ. મધુસૂદન બક્ષી સાથેનો સંવાદ પણ અર્થપૂર્ણ રહ્યો.

– વિભા ત્રિવેદી

શ્રીમતી સુધાબહેન દેસાઈ વ્યાખ્યાનમાળા

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને પ્રેમાનંદ સાહિત્યસભાના સંયુક્ત ઉપક્રમે શ્રીમતી સુધાબહેન દેસાઈ વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત ‘ગુજરાતી નાટક અને ભવાઈ’ વિશે પ્રવીણ પંડ્યાએ વક્તવ્ય આપ્યું હતું. તેમણે ‘ટાંચાં સાધનોથી ભજવાયેલાં તત્ત્વ-સત્ત્વશીલ સફળ પ્રયોગો આપણી સાચી નાટ્યસમૃદ્ધિ છે’ એ વિધાન સાથે ગુજરાતી નાટ્ય અને ભવાઈનાં કલાસ્વરૂપના વિવિધ પાસાંઓનું મહત્ત્વ જણાવતાં પ્રવીણ પંડ્યાએ કહ્યું કે, ભારતીય સંસ્કૃતિ, સંસ્કૃત સાહિત્ય અને લોકનાટ્યમાંથી ગુજરાતી નાટક અને ભવાઈનો સ્રોત વહે છે. આ પ્રસંગે પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભાના મંત્રીશ્રી ડૉ. વિરંચિ ત્રિવેદીએ વક્તાશ્રી પ્રવીણ પંડ્યાનો નાટ્યકર્મી અને નાટ્યમર્મી તરીકે વિશેષ પરિચય આપ્યો હતો. વક્તવ્યના અંતે ડૉ. મહેશ ચંપકલાલે તેમજ ડૉ. લવકુમાર દેસાઈએ પ્રતિભાવમાં નાટ્યના તથ્ય, સત્યના મુદ્દાઓ પ્રતિ શ્રોતાઓનું વિશેષ ધ્યાન દોર્યું હતું.

– વિરંચિ ત્રિવેદી

r

ક્ષમત્વ

‘પરબ’ એપ્રિલ ૨૦૧૧ના અંકમાં સાહિત્યવૃત્ત વિભાગમાં પૃ. ૮૫ ઉપર ‘શબ્દયોગ’નો ગુજરાતી સાહિત્ય વિશેષાંક એ શીર્ષક હેઠળ ભૂલથી ‘શબ્દયોગ’ને ગુજરાતી સાહિત્યપ્રદાન પ્રતિષ્ઠાનનો એક સંસ્થા તરીકે ઉલ્લેખ થયો છે તેને બદલ તેને બદલે નીચે પ્રમાણેની માહિતીને સારી ગણાવી.

હિન્દી ભાષામાં ‘શબ્દયોગ’ એ નામથી એક સાહિત્યિક ત્રૈમાસિક છેલ્લા પાંચેક વર્ષથી પ્રગટ થાય છે. આ સામયિકે ડિસેમ્બર ૨૦૧૦ ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૧નો અંક ‘ગુજરાતી સાહિત્ય વિશેષાંક’ તરીકે પ્રગટ કર્યો છે. આ વિશેષાંકનું સંપાદન શ્રી દિનકર જોષીએ કર્યું છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રદાન પ્રતિષ્ઠાને એના છેલ્લા છ વર્ષના કાર્યકાળમાં ૨૪ ગુજરાતી પુસ્તકોને હિન્દી, મરાઠી, તેલગુ, તમિલ, મલયાલમ તથા અંગ્રેજી ભાષામાં અનુદિત કરાવીને જે-તે ભાષાના વ્યાવસાયિક પ્રકાશકો દ્વારા પ્રગટ કરાવ્યા છે. આ વર્ષે ‘શબ્દયોગ’ સામયિકનો ઉપરોક્ત અંક – હિન્દી અનુવાદ ‘સ્પંદન’ શ્રી ભગવતીકુમાર શર્માના ચૂંટેલા નિબંધો – હિન્દી અનુવાદ, ‘ધ હોસ્પિટલ’ – ડૉ. પ્રદીપ પંડ્યાની નવલકથા – મેડીકલ થ્રીલર – મરાઠી અનુવાદ, ‘ઉઘઈ’ – ડૉ. કેશુભાઈ દેસાઈની નવલકથાનો મરાઠી અનુવાદ, ‘અર્જુન વિષદયોગમ’ શ્રી દિનકર જોષીની સુપ્રસિદ્ધ નવલકથા ‘શ્યામ એકવાર આવોને આંગણે’નો મલયાલમ અનુવાદ.

વલસાડમાં યોજાયેલ કવિશ્રી ઉમાશંકર જોશી શતાબ્દીવંદના

તા. ૨૭-૩-૧૧ના રોજ સંસ્કારમિલન તથા દમણિયા સોની મંડળ વલસાડના સંયુક્ત ઉપક્રમે કવિશ્રી ઉમાશંકર જોશી શતાબ્દીવંદનાનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. કવિશ્રીની સર્જનપ્રતિભા વિશે ડૉ. અરુણિકા દરૂ તેમજ શ્રી કાન્તિભાઈ શાહે રસપ્રદ વક્તવ્યો આપ્યાં હતા. કવિશ્રીનાં ગીતોની સંગીતમય રજૂઆત શ્રી નિખિલ ભાવસાર અને ગાયકવૃંદે કરી શ્રોતાઓને મુગ્ધ કર્યાં હતા. ‘બારણે ટકારા’ના નાટ્યાંશની શ્રી ફાલ્ગુની પારેખ, ઈશા પારેખે હૃદયસ્પર્શી રજૂઆત કરી હતી. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન શ્રી અમૃત દેસાઈએ કર્યું હતું.

ખેરાલુ કોલેજમાં ‘અજ્ઞેય’ જન્મશતાબ્દી પરિસંવાદ

આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, ખેરાલુ અને હિન્દી સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગરના સંયુક્ત ઉપક્રમે સચ્ચિદાનંદ હીરાનંદ વાત્સ્યાયન ‘અજ્ઞેય’ જન્મશતાબ્દી વર્ષ અંગે તેમના જીવન અને સાહિત્યનો રાજ્યકક્ષાનો પરિસંવાદ યોજાયો જેમાં અતિથિવિશેષ તરીકે પ્રા. ડૉ. પ્રવીણ દરજી, ઉદ્ઘાટકે ડૉ. કેશુભાઈ દેસાઈ, કેળવણી મંડળના મંત્રીશ્રી

અભેરાજભાઈ ચૌધરી, આચાર્યશ્રી રણછોડભાઈ ચૌધરી, ડૉ. વી. કે. વૈષ્ણવ, ડૉ. આલોક ગુપ્તાની પ્રેરક ઉપસ્થિતિમાં હિન્દી સાહિત્યપ્રેમી અધ્યાપકો, તજજ્ઞો સંશોધકોની હાજરી રહી. આભારવિધિ ડૉ. નરસિંહદાસ વણકરે કરી હતી.

મોડાસાની મુરીબેન પી.ટી.સી. કોલેજમાં શ્રીધરાણી જન્મશતાબ્દી પરિસંવાદ

૧૪-૩-૨૦૧૧ના રોજ મોડાસાની જાણીતી શૈક્ષણિક સંસ્થા મુરીબેન પી.ટી.સી. કોલેજ અને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના સંયુક્ત ઉપક્રમે મુરીબેન પી.ટી.સી. કોલેજમાં કવિશ્રી કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી વિશે એક દિવસીય પરિસંવાદ યોજાયો હતો. પ્રારંભે આચાર્ય ડૉ. સંતોષ દેવકરે સહુનું શાબ્દિક સ્વાગત કર્યું હતું. અતિથિવિશેષ તરીકે મોડાસા કેળવણી મંડળના પ્રમુખ શ્રી બિપીનભાઈ શાહ અને શ્રી મ. લા. ગાંધી કેળવણીમંડળના પ્રમુખ ડૉ. અરુણભાઈ શાહ અધ્યક્ષ તરીકે ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. ડૉ. રમણ સોનીએ ઉદ્ઘાટન વ્યાખ્યાન આપતાં કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણીના જીવન અને સર્જનને ઉચિત રીતે મૂલવ્યું હતું. ડૉ. સતીશ વ્યાસે ‘મોરનાં ઈંડાં’ નાટક વિશે ડૉ. ગુણવંત વ્યાસે ‘વડલો’ નાટક વિશે, શ્રી નટવર પટેલે ‘શ્રી ધરાણીના બાળ નાટકો’ વિશે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં અને ડૉ. મધુસૂદન વ્યાસ અને શ્રી અરવિંદ ગજજરે કવિનાં કાવ્યોનો આસ્વાદ કરાવ્યો હતો. પરિસંવાદના સમાપનમાં શ્રી વિજય દવે, શ્રી દાઉદભાઈ ‘માસૂમ’, શ્રી રમેશ પટેલ ‘ક્ષ’ શ્રી અરવિંદ ગજજર અને શ્રી સલીમ શેખે શ્રી હરદ્વાર ગોસ્વામીનાં સંચાલનમાં સ્વરચિત હાસ્યરચનાઓ રજૂ કરીને સહુને હાસ્યતરબોળ કર્યાં હતાં.

નડિયાદ જેલમાં હાસ્ય કવિ સંમેલન

સ્વાર્ણિમ ગુજરાત – વાંચે ગુજરાતના ઉપક્રમે અને હોળીપર્વની ઉજવણી નિમિત્તે સરકારી જિલ્લા ગ્રંથાલય, નડિયાદ અને જિલ્લા સબ જેલ બિલોદરા, નડિયાદ, જિલ્લો ખેડાના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૧૮-૩-૨૦૧૧ના હોળીના પવિત્ર પર્વના દિવસે સવારે ૮.૦૦ કલાકે હાસ્ય કવિ સંમેલનનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. જેમાં ડૉ. ચંપકભાઈ મોદી, પ્રફુલ્લ ભારતીય, દીપક કાશીપુરિયા, જયંતી પટેલ, વિનોદ ભટ્ટ, મહેશ જોષી, ઇકબાલ મેમણ, ચંદ્રકાન્ત રાવલ અને શરદ ચાવડાએ હાસ્યસભર રચનાઓ પ્રસ્તુત કરી હતી. જેલ પરિવારના શ્રી અજમેરી, કમલેશભાઈ, બહાદુરસિંહ હાંડાએ પણ પોતાની રચના રજૂ કરી હતી. આ સંમેલનમાં ૨૦૦થી વધુ કેદી ભાઈઓ તથા આમંત્રિત મહેમાનો ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. સંમેલનનું સંચાલન શ્રી હસમુખભાઈ શાહ સાસ્તાપુરીએ કર્યું હતું.

‘વાંચે ગુજરાત’ અંતર્ગત

સયાજી વૈભવ પુસ્તકાલય અને સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમે નવસારી જેલમાં સાહિત્ય અને કાવ્યગોષ્ઠિનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. જેમાં કરુણા સુમેરુ દેસાઈની મધુર, દર્દમિશ્રિત, સૂઝસમજસભર ગાયકીમાં બે કૃતિઓની રજૂઆત અને એક કૃતિનું પઠન કર્યું હતું. શ્રી વાજુલ હક એ અને શ્રી રાકેશ કરોળિયાએ પોતાની રચનાઓનું પઠન કર્યું હતું. શ્રી સ્વાતિ નાયક, શ્રી કીર્તિદા વૈદ્ય, શ્રી સંધ્યા ભટ્ટ, શ્રી દક્ષા વ્યાસે કવિતાઓનું

પઠન કર્યું હતું. આ ઉપરાંત આશા વીરેન્દ્ર અને પ્રદીપ પાંડેજી પણ પોતાની કૃતિઓની રજૂઆત કરી હતી. શ્રી મહાદેવ દેસાઈએ પ્રાસંગિક વક્તવ્ય આપ્યું હતું અને જય મહેતાએ સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન કર્યું હતું.

“સ્વર્ણિમ માતૃભાષા મહોત્સવ”

સ્વર્ણિમ માતૃભાષા મહોત્સવ અંતર્ગત રૂપાયતન, જૂનાગઢના સહયોગથી ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર આયોજિત કવિ સંમેલન તા. ૨૭-૨-૨૦૧૧ના રોજ સાંજે ૫.૩૦ કલાકે શ્રીમતી એન. બી. કાંબલિયા કન્યા વિદ્યાલય, જૂનાગઢ ખાતે યોજવામાં આવ્યું હતું. જેમાં સર્વશ્રી વીરુ પુરોહિત, પ્રફુલ્લ નાણાવટી, ગોવિંદ ગઢવી, ઉર્વિશ વસાવડા, ભગવતી પાઠક, રેખાબા સરવૈયા, યોગેશ વૈદ્ય, મહેન્દ્રસિંહ પઢિયાર, જિતુ પુરોહિત, મિલિન્દ ગઢવી તથા કાસમ પટેલે સ્વરચિત રચનાઓ રજૂ કરી હતી.

‘માતૃભાષા’ વિશે

માતૃભાષા સંરક્ષણ અને સંવર્ધનની પ્રવૃત્તિના ભાગ રૂપે એક મહત્ત્વની સંગોષ્ઠિનું આયોજન તા. ૧૩-૩-૨૦૧૧ના રોજ અમદાવાદની જાણીતી સંસ્થા ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ ભવનમાં કરવામાં આવ્યું હતું. જે માટે ગુજરાતી ભાષાનું સંરક્ષણ થાય એ માટે વિવિધ ક્ષેત્રે કાર્ય કરતી અનેક વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. સંગોષ્ઠિનું ઉદ્ઘાટન શ્રી ધીરુભાઈ ઠાકરે કર્યું હતું. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના મંત્રી શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે અને વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના મંત્રી શ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ સૌનું સ્વાગત કર્યું હતું. શ્રી ગુણવંત શાહના બૌદ્ધિક અને આર્થિક પ્રદાનને પણ તેમને સૌની સમક્ષ મુક્યું હતું. અને એવી આશા પ્રગટ કરી હતી કે બીજી અનેક વ્યક્તિઓ અને શ્રેષ્ઠીઓ આ કાર્યમાં પોતાનો ફાળો જરૂર આપશે. શિક્ષણવિદ્ શ્રી રવીન્દ્ર દવેએ વક્તવ્યમાં ભાષાશિક્ષણનાં વિવિધ પાસાંઓને સ્પષ્ટ કર્યાં હતાં. ખાસ કરીને માતૃભાષાનું મહત્ત્વ માણસના વ્યક્તિત્વમાં અને જીવનમાં શું છે એની છણાવટ એમણે કરી હતી. બીજી બેઠકને જૂથ-ચર્ચા અને ભવિષ્યના કાર્યની રૂપરેખા તરીકે ગોઠવવામાં આવી હતી. માધ્યમિક શિક્ષણના અધિકારીઓ સર્વશ્રી પટેલ અને ઝાઝરૂકિયા ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. એમણે આ કાર્યમાં પોતાની ભૂમિકા અને સહયોગ આપવાની ખાતરી આપી હતી. શ્રી પુરુષોત્તમભાઈ પટેલે આભારવિધિ કરી હતી. વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ વતી આભાર માનતાં શ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ જણાવ્યું હતું કે આ કાર્ય માટે વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ હમેશાં તત્પર રહેશે. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન ડૉ. અરવિંદ ભાંડારીએ કર્યું હતું.

મહેસાણામાં સ્વર્ણિમ ગુજરાત માતૃભાષા મહોત્સવ

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર અને અસાઈત સાહિત્ય સભાના સાંસ્કૃતિક મંચના સહયોગથી તા. ૨૬-૨૭ માર્ચ ૨૦૧૧ના રોજ મહેસાણામાં સ્વર્ણિમ ગુજરાત માતૃભાષા મહોત્સવનો શુભારંભ અકાદમીના મહામાત્ર શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદીએ મંગલદીપ પ્રગટાવીને કર્યો અને દ્વિ-દિવસીય મહોત્સવની રૂપરેખા આપી હતી. અધ્યક્ષીય

વક્તવ્યમાં ડૉ. ચિનુ મોદીએ અકાદમીની ગતિશીલ પ્રવૃત્તિઓની પ્રશંસા કરી હતી. ડૉ. વિનાયક રાવલે અસાઈત સાહિત્યસભાની કટિબદ્ધતા વિશે વાત કરી હતી. જેમાં શ્રી ભરત મહેતાએ ‘નવલકથા’, શ્રી મનીષા દવેએ ‘કવિતા’ પચાસ વર્ષ દરમિયાન કેવી ગતિવિધિ રહી તે વક્તવ્યમાં વણી લીધાં હતાં. શ્રી પારમિતા પંડ્યાએ ‘છેલ્લા બે દાયકામાં ગુજરાતી નાટક’, ડૉ. કપિલાબહેન પટેલે ૧૯૬૦થી ૧૯૮૦ દરમિયાન પ્રગટ થયેલા નાટકોની ચર્ચા કરી હતી. રાત્રે કવિ સંમેલનમાં શ્રી મુસાફિર પાલનપુરીએ ઉત્તર ગુજરાતના કવિઓને કુશળતાથી રજૂ કર્યાં હતાં. બીજા દિવસે સર્વશ્રી રમેશ ત્રિવેદી, ભગવત સુથાર, દશરથ પરમાર, ધરમાભાઈ શ્રીમાળી, કનુભાઈ આચાર્ય અને નવનીત જાનીએ પોતાની ઉત્તમ વાર્તાઓ શ્રોતાઓ સમક્ષ રજૂ કરી હતી.

મહેસાણામાં વિશ્વરંગભૂમિદિન નિમિત્તે ‘વીરભૂમિ’ નાટક

વિશ્વરંગભૂમિદિન નિમિત્તે અસાઈત સાંસ્કૃતિક મંચ દ્વારા અરવિંદ પંડ્યા વિખિત અને આશિષ ઠાકર દિગ્દર્શિત ‘વીરભૂમિ’ નાટક કમપાલા હોલમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું. જેમાં આનર્ત પ્રદેશના વિજયનગર પંથકના ૫૦૦ ભીલોની અંગ્રેજો દ્વારા ૧૯૨૨માં થયેલી સામુહિક હત્યાના પ્રસંગને સુંદર રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. પાલનપુરના કલાકારોએ સમગ્ર નાટક સુંદર રીતે રજૂ કર્યું હતું.

ગ્રંથગોષ્ઠિ યોજિત જાહેર વાર્તાલાપ

તા. ૧૯-૩-૨૦૧૧ના રોજ શનિવારે ૫.૦૦ કલાકે જ્યુબિલીબાગ પાસેના સરદાર ભવન ખાતે વાર્તાલાપના કાર્યક્રમમાં ડૉ. બાબુભાઈ ઢોલરિયા વિખિત પુસ્તક ‘રોંઢાવેળા’ વિશે શ્રી ડંકેશ ઓઝાએ રસપ્રદ શૈલીમાં ગ્રંથગોષ્ઠિ કરી હતી. ધીરુ મિસ્ત્રીએ વક્તાનો પરિચય કરાવ્યો હતો. અધ્યક્ષપદેથી ડૉ. દેવદત્ત જોશીએ સમાપન કર્યું હતું. અને સુશ્રી શ્વેતા જોશીએ આભાર પ્રગટ કર્યો હતો.

ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યના ત્રણ મૂર્ધન્ય સાહિત્યકારો-સંશોધકોને

હેમચંદ્રાચાર્ય ચન્દ્રક અર્પણ કરવાનો સમારોહ

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જેવી વિશ્વવંદનીય વિભૂતિના નામ અને કામ સાથે સંબંધ ધરાવતા અને પૂજ્યપાદ આચાર્યશ્રી વિજયસૂર્યોદયસૂરીસ્વરજી મહારાજની પ્રેરણાથી સ્થપાયેલ ટ્રસ્ટ ‘કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય નવમા જન્મશતાબ્દી સ્મૃતિ સંસ્કાર શિક્ષણ નિધિ’ના ઉપક્રમે તા. ૯-૧૦-૨૦૧૦ના રોજ શેઠ હરીસિંહજી વાડી, શાહીબાગના ઉપાશ્રયમાં પૂ. આચાર્યશ્રીના સાંનિધ્યમાં ગુજરાતી-સાહિત્યના ત્રણ તેજસ્વી વિદ્વાનો સર્વશ્રી કનુભાઈ જાની, લાભશંકર પુરોહિત અને ડૉ. હસુભાઈ યાજ્ઞિકને ‘હેમચંદ્રાચાર્ય ચન્દ્રક’ અર્પણ કરાવ્યો હતો.

વિદ્યાર્થીલક્ષી અભ્યાસ અભિવ્યક્તિ અને સજજતા શિબિર-૫

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર અને અનુસ્નાતક ગુજરાતી વિભાગ,

એન. એસ. પટેલ આર્ટસ્ કોલેજ, આણંદના ઉપક્રમે તા. ૩, ૪, ૫ માર્ચ ૨૦૧૧ દરમિયાન ઊંપુરિ આશ્રમ, માતર મુકામે વિદ્યાર્થીલક્ષી અભ્યાસ અભિવ્યક્તિ અને સજ્જતા શિબિર-૫ યોજાઈ હતી. આ શિબિરક્રમમાં ૮૦ વિદ્યાર્થીઓએ ભાગ લીધો હતો. આ ત્રણ દિવસ દરમિયાન વિનોદ જોશી, વિજય પંડ્યા, સતીશ વ્યાસ, ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા, સુમન શાહ, મહેન્દ્રસિંહ પરમાર, વિપુલ પુરોહિત, ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ, નીતા ભગત, મણિલાલ હ. પટેલ, અજય રાવલ, વિનોદ ગાંધી, ગુણવંત વ્યાસ, ભરત મહેતા, ઉષા ઉપાધ્યાય, કીર્તિદા શાહ જેવા અભ્યાસુઓએ વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. કવિશ્રી અનિરુદ્ધ ગોહિલ, જયંત 'સંગીત' અનિલ ચાવડા, જિગર જોશી 'પ્રેમ' સંજય ચૌહાણ, જાતુષ જોષી તથા હર્ષવી પટેલે કાવ્યપાઠ કર્યો હતો.

‘મારી સાસુ’ અથવા ‘મારી વહુ’ વિશે નિબંધ હરિફાઈના ઇનામ વિતરણ સમારંભ

અખિલ હિન્દ મહિલા પરિષદ બૃહદના સહકારથી ભાલચંદ્ર કાલિકા શિક્ષણ કેન્દ્ર દ્વારા યોજાયેલ ‘મારી સાસુ’ અથવા ‘મારી વહુ’ વિશે નિબંધસ્પર્ધાના ઇનામી વિતરણનો સમારંભ શાલભદ્ર કોમ્પ્લેક્ષમાં યોજાયો હતો. જેમાં વીર નર્મદ યુનિ.નાં પ્રો. વાઈસ ચાન્સેલર શ્રી જયેશ દેશકરે પ્રમુખીય પ્રવચન આપ્યું હતું. શ્રીમતી બિન્દુબહેન કચરાએ અતિથિવિશેષ તરીકે પ્રાસંગિક ઉદ્બોધન કર્યું હતું. શ્રીમતી દીપિકાબહેન શાહ, સ્મિતા પારેખ અને થોભણ પરમારે નિબંધના પરીક્ષકો તરીકે સેવા આપી હતી. નિબંધસ્પર્ધાનાં પ્રથમ ક્રમે વૈશાલી શાહ, દ્વિતીય ક્રમે અલકા ચોકસી અને તૃતીય ક્રમે જ્યા રાણાને મહેમાનોને હસ્તે ઇનામો અપાયાં હતાં.

અભિનંદન

ડૉ. ઉષાબહેન ઉપાધ્યાય, અધ્યક્ષ, ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્ય વિભાગ, મ. દે. ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદનો ‘ગુજરાતી નારીલિખિત સાહિત્યનું સાંસ્કૃતિક-સામાજિક અધ્યયન’ એ વિષય ઉપરનો મેજર રીસર્ચ પ્રોજેક્ટ યુ. જી. સી., દિલ્હી દ્વારા મંજૂર થયો છે. ડૉ. ઉષાબહેન ઉપાધ્યાયને અભિનંદન.

લેખિની ‘સંસ્થા’ દ્વારા કાર્યક્રમ

લેખિની સંસ્થાના પ્રમુખ અને આદ્યસ્થાપક મીનળ દીક્ષિતના માર્ગદર્શન હેઠળ તા. ૨૭-૩-૨૦૧૧ના રોજ પાર્લા સ્થિત ભાઈદાસ સભાગૃહમાં ‘સ્ત્રી સિદ્ધિના વિકાસના સોપાનો’ શીર્ષક હેઠળ રસિક કાર્યક્રમ યોજાયો હતો, જેમાં રાજકારણ ક્ષેત્રના ગુજરાતી અગ્રગણ્ય શ્રીમતી જયવતી મહેતા, સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રે શ્રીમતી આશા પારેખ, વૈદકીય ક્ષેત્રે ડૉ. ગોપા કોઠારી તથા આર્થિક ક્ષેત્રે શ્રીમતી દીના મહેતાએ ખૂબ જ સરસ વિચારો વ્યક્ત કર્યાં હતાં. અંતે શ્રી ધીરુબહેન પટેલ લિખિત નાટિકાની સંસ્થાની બહેનોએ રજૂઆત કરી હતી.

r

પત્રસેતુ

‘પરબ’નો વિશેષાંક મળ્યો. અદ્ભુત ! ‘પરબ’નું અત્યાર સુધીનું સંભવતઃ આ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદાન છે. તેનો ઘણોક યશ આપની સંપાદનદષ્ટિ અને શ્રમશક્તિને ઘટે છે. ખૂબ આભિનંદન. કુશળ હશે.

ભગવતીકુમાર શર્મા

s

સ્નેહી ભાઈશ્રી,

‘પરબ’ના ઉમાશંકર કાવ્યાસ્વાદ વિશેષાંક માટે તમે જે મહેનત લીધી હશે, તેની કલ્પના કરીને તમને અભિનંદન આપું છું. સાઠ જેટલાં કાવ્યો પસંદ કરીને દરેકના આસ્વાદ અમુક લેખક પાસે લખાવીને સમયસર મેળવવો અને લગભગ ૪૦૦ પાનાંમાં એ બધું વ્યવસ્થિત ગોઠવી સમયસર પ્રગટ કરવું, એ ભારે જહેમતભર્યું કામ તમે પાર પાડ્યું છે. કદાચ અંક પુસ્તક રૂપે પણ બહાર પડવાનો હોય તો ઝીણી ઝીણી રહી ગયેલી છાપભૂલો સુધારી શકાશે.

તમારા લેખના પહેલા જ ફકરામાં, “તેઓ જ્યારે મળતા ત્યારે ગાલથી ગાલ અડાડીને વહાલ કરતા” એ વાક્ય વાંચીને થયું કે તમે કેવા બડભાગી !

મહેન્દ્ર મેઘાણી

s

‘પરબ’ જાન્યુ.-ફેબ્રુ.-૧૧નો ‘ઉમાશંકર જોશી : કાવ્યાસ્વાદ વિશેષાંક’ મળ્યો. અંક ખૂબ જ સરસ થયો છે તે માટે હૃદયથી અભિનંદન. આ રીતે આપણા કવિવર ઉમાશંકર જોશીની સમગ્ર કાવ્યયાત્રાને એક સળંગસૂત્રમાં સુચારુ રીતે આસ્વાદ સાથે પામી શકાય છે, તેનો આનંદ. આ વિશેષાંક નિમિત્તે કવિ ઉ. જો. પૂર્ણપણે પ્રગટ થાય છે. એમનું ભાવવિશ્વ, સંવેદનવિશ્વ, ઊર્મિઓ, પ્રેમ, પીડા અને પ્રસન્નતાનાં પણ એક જુદી જ રીતે દર્શન થાય છે. કવિને આથી રૂડી સ્મરણાંજલિ બીજી કઈ હોઈ શકે ?

ખૂબ સૂઝપૂર્વક આખા અંકનું સંપાદન-સંકલન કામ થયું છે. કુલ ૬૧ આસ્વાદલેખો અહીં પ્રાપ્ત બને છે. બધા જ લેખો આસ્વાદ્ય બન્યા છે. સાચી વાત છે, કાવ્ય જીવે છે આસ્વાદમાં. આ વિશેષાંક થકી આપણા કવિ, વિશ્વમાનવી બનવાની ઉત્કટતા ધરાવતા અને જીવનનું ગીત ગાનારા કવિની કવિતાઓ પુનઃ પુનઃ ગુંજતી બની છે, ગુંજતી રહેશે એમ કહી શકાય.

પ્રણ પટેલ

[‘ઉમાશંકર જોશી : કાવ્યાસ્વાદ વિશેષાંક’ અંગે મળેલા પત્રોમાંથી]